

Ενότητα 1^η (B 1, 1-3)**Διανοητική και ηθική αρετή.****Ταιριάζει στη φύση μας η ηθική αρετή;****Μετάφραση**

Καθώς λοιπόν η αρετή είναι δύο ειδών, η διανοητική και η ηθική, η διανοητική οφείλει τη γένεση και την ανάπτυξή της κατά κύριο λόγο στη διδασκαλία, γι' αυτό ακριβώς χρειάζεται εμπειρία και χρόνος, ενώ η ηθική γεννιέται από τον εθισμό, από όπου έχει πάρει και το όνομά της, που παρουσιάζει μικρή διαφορά από τη λέξη «έθος». Από αυτό λοιπόν γίνεται φανερό ότι καμιά από τις ηθικές αρετές δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως· γιατί κανένα από αυτά που υπάρχουν εκ φύσεως δεν μπορεί να αποκτήσει με εθισμό μια άλλη ιδιότητα, όπως για παράδειγμα η πέτρα που εκ φύσεως κινείται προς τα κάτω δεν μπορεί να συνηθίσει να κινείται προς τα πάνω, ούτε κι αν κάποιος προσπαθεί να τη συνηθίσει ρίχνοντάς την προς τα πάνω χιλιάδες φορές, ούτε η φωτιά (μπορεί να συνηθίσει να κινείται) προς τα κάτω, ούτε τίποτα άλλο από τα πράγματα που γεννιούνται από τη φύση με μια ορισμένη ιδιότητα μπορεί να συνηθίσει διαφορετικά. Επομένως, οι αρετές δε διαμορφώνονται σ' εμάς ούτε εκ φύσεως ούτε αντίθετα προς τη φύση, αλλά έχουμε από τη φύση την ιδιότητα να τις δεχτούμε και τελειοποιούμαστε με τη συνήθεια.

Σχόλια**Δομή**

- Διάκριση των αρετών σε διανοητικές και ηθικές.
 - Διανοητική αρετή: γένεση, επαύξηση, όροι (εμπειρία, χρόνος).
 - Ηθική αρετή: α) συσχετισμός με το έθος
β) διαχωρισμός από το φύσει
γ) παραδείγματα που ενισχύουν τα παραπάνω
 - Γενικό συμπέρασμα: ο άνθρωπος από τη φύση είναι επιδεκτικός στην ηθική αρετή.
- ❖ **«Διπλής τής αρετής ούσης»:** Στο πρώτο βιβλίο των *Ἠθικῶν Νικομαχείων* ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι:
α) όλα αποσκοπούν σε ένα αγαθό (τελεολογική αντίληψη)
β) το ύψιστο αγαθό και ο τελικός σκοπός είναι η ευδαιμονία, (διαρκής ενέργεια της ψυχής) προς την οποία τείνει η αρετή και μπορούμε να την αποκτήσουμε με την πράξη
γ) η ψυχή διακρίνεται σε τρία μέρη: διανοητικό (λόγον ἔχον), επιθυμητικό (ἄλογον αλλά ἐπιπειθέξ λόγω) και φυσικό (ἄλογον) μέρος
δ) σύμφωνα με τον παραπάνω διαχωρισμό η αρετή διακρίνεται σε διανοητική και ηθική
Στις ενότητες που εξετάζονται από το δεύτερο βιβλίο των *Ἠθικῶν Νικομαχείων* ο Αριστοτέλης θα ασχοληθεί με τις ηθικές αρετές.
- ❖ **«ἀρετή»:** Η αρχαία σημασία της λέξης είναι πλατύτερη από τη σημερινή. Το περιεχόμενό της αντιστοιχεί σ' αυτό που λέμε σήμερα «υπεροχή», «ανωτερότητα», «αξία», δεν είχε, επομένως, καθαρά ηθικό περιεχόμενο, όπως σήμερα,
- ❖ **«διανοητική ἀρετή»:** Είναι κάθε ιδιότητα που μπορεί να υπάρχει σε μια διάνοια και την κάνει να ξεχωρίζει για την ανωτερότητά της, όπως η ευφυΐα, η παρατηρητικότητα, η ευστροφία, η συνθετική ικανότητα, η σοφία, η φρόνηση. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, αυτές οι αρετές αναπτύσσονται κυρίως με τη διδασκαλία και την εμπειρική εξάσκηση αλλά απαιτείται και ορισμένος χρόνος. Η λέξη πλεῖον υποδηλώνει ότι υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που όμως δεν

κατονομάζονται σ' αυτό το σημείο. Εξάλλου, η απλή αναφορά της διανοητικής αρετής εδώ γίνεται για μεθοδολογικούς λόγους, δηλαδή για να γίνει η διάκριση των αρετών σε δύο είδη και να φανεί η διαφορετική προέλευση του κάθε είδους.

- ❖ **«ήθικη ἀρετή»:** Ανήκει, σύμφωνα με τον χωρισμό του Αριστοτέλη, στο «ἐπιθυμητικόν», στο μέρος δηλαδή της ψυχής που μετέχει και στο «λόγου ἔχου» και στο «ἄλογου» μέρος. Η κατάκτησή της οφείλεται στον εθισμό («ἔθος»), δηλαδή στη συνήθεια που δημιουργείται με την επανάληψη μιας ενέργειας. Είναι κάθε ιδιότητα του χαρακτήρα που οδηγεί σε συμπεριφορές επαινετές, όπως η μεγαλοψυχία, η φιλική διάθεση, η προθυμία για συνεργασία, η εργατικότητα. Δηλώνει την ανωτερότητα συμπεριφοράς, το ανώτερο ήθος που αποκτιέται με θέληση και επιμονή και διαμορφώνεται καθοριστικά από το κατάλληλο ανθρώπινο περιβάλλον. Σήμερα ο χαρακτηρισμός «ηθική» περιπεύει, αφού η σημασία της λέξης αρετή αναφέρεται συνήθως στις ηθικές ιδιότητες του ανθρώπου.
- ❖ **«ἐξ ἔθους»:** Ἔθος είναι ο εθισμός, η συνήθεια, η άσκηση και η επιμονή σε έναν συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς. Κατά τον Αριστοτέλη το ήθος (ο χαρακτήρας) δε συνδέεται απλά με το έθος, αλλά εξαρτάται σε απόλυτο βαθμό από αυτό. Ανάλογες απόψεις είχε και ο Πλάτωνας. Βλ. και σχόλια του βιβλίου σελ. 157
- ❖ **«ὄθεν καί τούνομα ἔσχηκε»:** Ο Αριστοτέλης συχνά αναζητά την πραγματική σημασία των λέξεων στην ετυμολογική τους προέλευση, καθώς πιστεύει ότι σχέσεις μεταξύ των λέξεων απεικονίζουν τις σχέσεις μεταξύ των σημειομένων πραγμάτων. Θεωρεί λοιπόν τη λέξη «ηθικός» ως προερχόμενη από τη λέξη «έθος» και πιστεύει ότι η απόκτηση της ηθικής αρετής οφείλεται στον εθισμό (έθος), στη συνήθεια που δημιουργείται από την επανάληψη. Άρα, την ευθύνη για την κατάκτηση της ηθικής αρετής την έχει κυρίως ο ίδιος ο άνθρωπος που με θέληση και επιμονή ασκείται σ' αυτήν. (Ενώ τη διανοητική αρετή την αποκτά με τη βοήθεια του δασκάλου)
- ❖ **«φύσει»:** Άλλες ιδιότητες έχουν φυσική προέλευση (φύσει), όπως η ιδιότητα των σωμάτων να έλκονται προς τη γη· άλλες έχουν μεν τη βάση τους στη φύση, αλλά αναπτύσσονται με ενθάρρυνση και εξάσκηση (ἐξ ἔθους), όπως οι καλές συμπεριφορές και συνήθειες, ή χρειάζονται ενίσχυση με τη διδασκαλία (ἐκ διδασκαλίας), όπως η λεκτική ικανότητα, η μαθηματική αντίληψη κ.α. τέλος υπάρχουν ιδιότητες που αποτελούν παρέκκλιση από τη φύση (παρά φύσιν), όπως είναι οι τραυματικές βλάβες.
- ❖ **«οὐδεμία... ἐγγίγνεται»:** Για να καταλήξει ο Αριστοτέλης στο συμπέρασμα ότι η ηθική αρετή δεν προέρχεται από τη φύση, ακολουθεί τον παρακάτω συλλογισμό:
 1. Η λέξη ήθικη έχει ετυμολογική συγγένεια με τη λέξη ἔθος.
 2. Η ετυμολογική συγγένεια υποδηλώνει και σημασιολογική συγγένεια.
 3. Άρα η λέξη ήθικη έχει σημασιολογική συγγένεια με τη λέξη ἔθος.
 4. Ἔθος σημαίνει εθισμός, συνήθεια, κάτι που προέρχεται από την επανάληψη.
 5. Άρα και η λέξη ήθικη σημαίνει εθισμός, συνήθεια, κάτι που προέρχεται από την επανάληψη.
 6. Ό,τι έχει σχέση με τη συνήθεια και την επανάληψη δεν είναι έμφυτο, αλλά επίκτητο

Συμπέρασμα: καμιά ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως, αλλά είναι επίκτητη.

Ο Αριστοτέλης απορρίπτει έτσι την αριστοκρατική διδασκαλία ότι η αρετή είναι δώρο της φύσης, που τελεσίδικα δίνεται ή όχι από τη γέννηση του ανθρώπου και ότι αξιόλογος είναι μόνο ο προικισμένος από τη φύση άνθρωπος. Αυτή η αρχαϊκή

αντίληψη υπάρχει, ωστόσο, σε πολλούς ποιητές (Όμηρος, Πίνδαρος, Σοφοκλής), αλλά και στον Ξενοφώντα.

- ❖ **«οἶον λίθος...οὐδέ το πῦρ»:** Κανένας άλλος φιλόσοφος δεν έκανε τα απλά δεδομένα της εμπειρίας και της καθημερινής ζωής, αφετηρία για τη σκέψη του όσο ο Αριστοτέλης. Συχνά ένα μόνο εμπειρικό δεδομένο αποτελεί γι' αυτόν ικανοποιητική βάση για να προχωρήσει σε μια θεωρία. Εδώ, προκειμένου να στηρίξει τη θέση του, ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως (*«οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»*), θα χρησιμοποιήσει δύο παραδείγματα παρμένα από τον χώρο της φύσης, την πέτρα και τη φωτιά: Η πέτρα πάντοτε θα κινείται με πορεία προς τα κάτω, διότι υπακούει στον φυσικό νόμο της βαρύτητας, που είναι σταθερός και αμετάβλητος. Η φωτιά πάντοτε θα έχει πορεία προς τα πάνω λόγω της φυσικής ιδιότητας των θερμών αερίων, που επίσης είναι σταθερή και δεν μεταβάλλεται. Άρα, από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι φυσικοί νόμοι δεν μεταβάλλονται, όσο κι αν προσπαθήσει κάποιος. Από την άλλη, ο άνθρωπος με τις ενέργειες και τις επιλογές του μπορεί να μεταβάλει τη συμπεριφορά του, να καλλιεργήσει και να αναπτύξει κάποιες ιδιότητες του χαρακτήρα του.

Επομένως, εφόσον οι ηθικές αρετές μεταβάλλονται και δεν μένουν σταθερές, όπως τα πράγματα που γεννιούνται με μια ιδιότητα εκ φύσεως, αποδεικνύεται ότι δεν είναι έμφυτες.

- ❖ **«οὐδέν τῶν ἄλλως...έθισθείη»:** Ο Αριστοτέλης ακολουθεί την επαγωγική μέθοδο, καθώς ύστερα από τα συγκεκριμένα παραδείγματα που αναφέρει, γενικεύει.
- ❖ **«οὐτ' ἄρα φύσει...εγγίνονται αἱ ἀρεταί»:** Οι προκείμενες που στηρίζουν αυτό το συμπέρασμα είναι οι ακόλουθες:
 1. ἡ ἠθική (ἀρετή) ἐξ ἔθους περιγίνεται
 2. οὐθέν τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται
 Δηλαδή: 1. η ηθική αρετή αποκτιέται με τον εθισμό
 2. οι έμφυτες ιδιότητες δε μεταβάλλονται με τον εθισμό
 Άρα: Η ηθική αρετή δεν είναι έμφυτη ιδιότητα. (*«οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»*)

Στο συμπέρασμα αυτό προστίθεται και ένα νέο στοιχείο (*οὔτε παρά φύσιν*), δηλαδή ότι ηθική αρετή δεν είναι παρέκκλιση από τη φύση, το οποίο εξηγείται στη συνέχεια.

Παρατηρούμε ότι στην αρχή διατυπώνει καταφατικά τη θέση του, ότι η ηθική αρετή είναι αποτέλεσμα συνήθειας, εθισμού (*«ἡ ἠθική ἐξ ἔθους περιγίνεται»*), ενώ στη συνέχεια εξάγει το συμπέρασμά του με άρνηση (*«οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»*). Προσπαθεί, δηλαδή, να ενισχύσει τη θέση του ανατρέποντας την αντίθετη. Γι' αυτό ακριβώς στο συγκεκριμένο χωρίο συσσωρεύονται εννέα λέξεις και φράσεις με αρνητική σημασία: «οὐδεμία», «οὐθέν», «οὐκ ἂν ἐθισθείη», «οὐδ' ἂν ἐθίζη», «οὐδέ τὸ πῦρ», «οὐδ' ἄλλο», «οὐδέν», «οὐτ' ἄρα ...», «οὔτε παρά φύσιν». Έτσι, υπογραμμίζεται έντονα η αντίθεση μεταξύ του «ἐξ ἔθους» και του «φύσει».

- ❖ **«πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς»:** Η ηθική αρετή δεν είναι μέσα μας εκ φύσεως, αλλά ούτε και εντελώς αποκομμένη από αυτήν, γιατί ο άνθρωπος έχει από τη φύση την προδιάθεση για αρετή· την ιδιότητα δηλαδή να δεχτεί την ηθική αρετή, να είναι επιδεκτικός σ' αυτήν.
- ❖ **«τελειούμενοις»:** Κατά τον Αριστοτέλη η αρετή είναι *τελείωση*, δηλαδή ο άνθρωπος με την απόκτησή της εκπληρώνει το σκοπό της ύπαρξής του και γίνεται τέλειος. Υπάρχει η έννοια της εξέλιξης στη λέξη αυτή καθώς η φύση μάς

έχει κάνει δεκτικούς στις αρετές· με την αγωγή θα τις βοηθήσουμε να αναπτυχθούν, ώστε να φτάσουμε στην τέλεια κατάκτησή τους.

Αισθητικά σχόλια

Στο κείμενο αυτό παρατηρούμε ότι το ύφος του Αριστοτέλη είναι στοχαστικό, λιτό, σαφές και ακριβές. Κυριαρχεί η αντικειμενική και εναργής επιχειρηματολογία και ο επιστημονικός λόγος. Αποφεύγει σκόπιμα τον ποιητικό λόγο, διότι πίστευε ότι η αναζήτηση της αλήθειας υπηρετείται αυστηρά από τη λιτότητα και τη σαφήνεια. Έτσι, τα σχήματα λόγου δεν είναι ιδιαίτερα συχνά. Εδώ, εντοπίζουμε τα εξής:

Αντιθέσεις:

«ή μὲν διανοητικὴ ≠ ή δ' ήθικη», «ἐξ ἔθους ≠ φύσει»

Πολυσύνδετα σχήματα:

«καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὔξησιν», «οὔτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν»

Συσώρευση αρνήσεων:

«οὐδεμία», «οὐθέν», «οὐκ ἂν ἐθισθεῖη», «οὐδ' ἂν ἐθίξῃ», «οὐδὲ τὸ πῦρ», «οὐδ' ἄλλο», «οὐδέν», «οὔτ' ἄρα ...», «οὔτε παρὰ φύσιν»

Παραδείγματα:

πέτρα – φωτιά

Αραιή είναι η χρήση επιθέτων, ενώ κυριαρχούν τα ρήματα και τα ουσιαστικά.

Ασκήσεις

Ερμηνευτικές

1. Ο Αριστοτέλης συνεχίζοντας την εξέταση των προβλημάτων της ηθικής στο Β' βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων παίρνει ως δεδομένο το πόρισμα στο οποίο κατέληξε στο τέλος του Α' βιβλίου. Έχοντας υπόψη σας και την εισαγωγή του βιβλίου σας, να εντοπίσετε στο κείμενο τι απασχόλησε τη σκέψη του μέχρι τώρα και σε ποιο συμπέρασμα έχει καταλήξει.
2. Ποια είδη της αρετής διακρίνει ο Αριστοτέλης, σε ποιο μέρος της ψυχής ανήκει κάθε είδος και από ποιους παράγοντες εξαρτάται η ανάπτυξη καθενός;
3. Ποια σχέση έχουν με τις ηθικές αρετές η *φύσις* και το *ἔθος*; Να δώσετε το εννοιολογικό περιεχόμενο των όρων.
4. Α) Ποιες από τις παρακάτω προτάσεις αποδίδουν σωστά το περιεχόμενο της ενότητας και ποιες όχι;
 - α) Η αρετή διακρίνεται σε διανοητική και ηθική.
 - β) Οι διανοητικές αρετές δεν εξαρτώνται από τη διδασκαλία.
 - γ) Οι ηθικές αρετές προέρχονται από τη φύση.
 - δ) Οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα εθισμού.
 - ε) Οι φυσικές ιδιότητες αλλάζουν με τον εθισμό.
 - στ) Έχουμε από τη φύση την προδιάθεση να δεχτούμε τις ηθικές αρετές.
 - ζ) Οι διανοητικές αρετές χρειάζονται χρόνο και εμπειρία για να αναπτυχθούν.Β) Να γράψετε δίπλα σε δυο προτάσεις που χαρακτηρίσατε σωστές το αντίστοιχο αρχαίο χωρίο από την ενότητα και να αναλύσετε μία από αυτές με λίγα λόγια.
5. Ποια παραδείγματα χρησιμοποιεί στο απόσπασμα ο Αριστοτέλης και με ποιο στόχο;
6. Να γράψετε μια μικρή παράγραφο σε δοκιμακό ύφος στην οποία να χρησιμοποιήσετε ως θεματική πρόταση τη βασική θέση του φιλοσόφου για την

ηθική αρετή και να την στηρίξετε με τα επιχειρήματα που εκείνος χρησιμοποιεί διατυπωμένα με δικά σας λόγια. Να ενισχύσετε την επιχειρηματολογία με απλά, συγκεκριμένα παραδείγματα από την καθημερινή εμπειρία.

7. Αριστοτέλης χαρακτηρίζεται πρακτικός νους που καταφεύγει συχνά στην πραγματικότητα για να τεκμηριώσει τις απόψεις του, τις οποίες παρουσιάζει σε απλό και λιτό ύφος. Ποια στοιχεία του αποσπάσματος θα μπορούσαν να επιβεβαιώσουν αυτές τις κρίσεις;
8. Τις εμπειρικές θέσεις του Αριστοτέλη ως προς την απόκτηση της αρετής να τις συσχετίσετε με τις αντίστοιχες αριστοκρατικές αντιλήψεις και με τις θέσεις του Πλάτωνα για το ίδιο θέμα.
10. Πώς συσχετίζει ο Αριστοτέλης την ηθική αρετή με τη φύση;
11. Στην *Αντιγόνη* του Σοφοκλή η ομώνυμη ηρωίδα, στην προσπάθεια της να κεντρίσει τη φιλοτιμία της αδελφής της Ισμήνης και να πετύχει τη βοήθεια της στην ταφή του Πολυνείκη, κλείνει τον λόγο της ως εξής:
*οὕτως ἔχει σοι ταῦτα, καὶ δείξεις τάχα
εἴτ' εὐγενῆς πέφυκας, εἴτ' ἐσθλῶν κακή.*

(στ. 37-38)

Η ηθική που προβάλλει στο απόσπασμα η κόρη του Οιδίποδα συμφωνεί με όσα υποστηρίζει ο Αριστοτέλης στο κείμενο σας; Να δικαιολογήσετε την άποψη σας.

12. Ο Ξενοφώντας στο έργο του *Αγησίλαος*, όπου εγκωμιάζει τον ομώνυμο βασιλιά της Σπάρτης, αρχίζει και τελειώνει το προοίμιο του δοκιμίου του με τη λέξη *ἀρετή*. Στη συνέχεια, στην προσπάθεια του να δείξει την αρετή του Αγησιλάου, γράφει:

Οἶδα ὅτι τῆς Αἰγησιλάου ἀρετῆς τε καὶ δόξης οὐ ῥάδιον ἄξιον ἔπαινον γράψαι, ὅμως δ' ἐγχειρητέον. (...) Περὶ μὲν οὖν εὐγενείας αὐτοῦ τί ἂν τις μείζον καὶ κάλλιον εἰπέῖν ἔχοι ἢ ὅτι ἔτι καὶ νῦν τοῖς προγόνοις ὀνομαζομένοις ἀπομνημονεύεται ὀπόστος ἀφ' Ἡρακλέους ἐγένετο, καὶ τούτοις οὐκ ἰδιώταις ἀλλ' ἐκ βασιλέων βασιλεῦσιν; (1, 1-3).

Να συγκρίνετε την άποψη που εκφράζει εδώ ο Ξενοφώντας με τη βασική θέση του Αριστοτέλη στο κείμενο σας.

13. Γιατί ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τον όρο *τελειούμενοι* αναφερόμενος στις αρετές;

Λεξιλογικές

1. Να συνδέσετε τα ρήματα της στήλης Α με τις ετυμολογικά συγγενείς τους λέξεις που βρίσκονται στη στήλη Β. Δυο λέξεις της στήλης Β περισσεύουν.

A	B
	άδεια
περιγίγνομαι	δοχείο
ἔχω	αγενής
φέρομαι	ευφυΐα
παρεκκλίνω	ένδεια
πέφυκα	δίφρος
δέχομαι	ενοχή
δέομαι	κλίτος
	πράκλιση

2. **ἔθος** α) Να δώσετε δυο ομόρριζα ρήματα στην αρχαία ελληνική και να γράψετε τη σημασία τους. β) Να γράψετε δυο ομόρριζα ουσιαστικά της λέξης στη νέα ελληνική.
3. Να δώσετε αντώνυμα των λέξεων στην αρχαία ελληνική: *ἀρετή, γένεσις, πλεῖον, αὔξησις, ἐμπειρία*.
4. Να γράψετε συνθέτες λέξεις της νέας ελληνικής με πρώτο συνθετικό τις λέξεις: *λίθος, πῦρ* (πέντε συνθέτες για καθεμιά).
5. Να γράψετε στη νέα ελληνική δύο λέξεις απλές ή σύνθετες που να έχουν το ίδιο θέμα με καθεμιά από τις λέξεις: *ἠθικός, φύσις, τελειοῦμαι*.
6. *διανοητικῆς*: Να γράψετε πέντε θηλυκά ουσιαστικά, σύνθετα, που θα έχουν ως πρώτο συνθετικό μια πρόθεση και ως δεύτερο το θέμα του επιθέτου. Στη συνέχεια να σχηματίσετε φράσεις με τις λέξεις αυτές.
7. *γένεσιν*: Να γράψετε λέξεις της νέας ελληνικής που να παράγονται από τα θέματα του ρήματος *γίγνομαι* (*γεν-, γον-, γν-*)
8. Βρείτε στο κείμενο λέξεις ετυμολογικά συγγενείς με τις παρακάτω: *δοχείο, φιλαρέσκεια, ανηθικότητα, σχεδόν, φορτίο, ένδεια*.

Ενότητα 2^η (B, 1,4)

Η ηθική αρετή καλλιεργείται με την ηθική πράξη

Μετάφραση

Ακόμη, σχετικά με όσα υπάρχουν σε μας εκ φύσεως, πρώτα αποκτούμε τις δυνατότητές τους και ύστερα προχωρούμε στις αντίστοιχες ενέργειες (πράγμα που είναι φανερό στις αισθήσεις· δηλαδή, δεν αποκτήσαμε τις αισθήσεις εξαιτίας του ότι είδαμε πολλές φορές ή ακούσαμε πολλές φορές, αλλά αντίθετα, έχοντάς τις κάναμε χρήση τους, δεν τις αποκτήσαμε κάνοντας χρήση τους· τις αρετές όμως τις αποκτούμε αφού πρώτα τις εξασκήσουμε, όπως ακριβώς (συμβαίνει) και με τις άλλες τέχνες· γιατί όσα πρέπει να τα εξασκούμε αφού τα μάθουμε, αυτά τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα, όπως για παράδειγμα (οι άνθρωποι) γίνονται οικοδόμοι με το να χτίζουν και κιθαριστές με το να παίζουν κιθάρα· έτσι λοιπόν γινόμαστε δίκαιοι με το να κάνουμε δίκαιες πράξεις, συνετοί με το να κάνουμε συνετές πράξεις, γενναίοι με το να κάνουμε γενναίες πράξεις.

Σχόλια

Δομή

- Αναφορά στις φυσικές ιδιότητες: προηγείται η ικανότητα και επέρχεται η ενέργεια
 - Αναφορά στις ηθικές αρετές: προηγείται η ενέργεια
- ❖ **«ἔτι»**: Στο προηγούμενο κείμενο ο Αριστοτέλης απέδειξε ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, αλλά είναι αποτέλεσμα εθισμού. Σ' αυτό το κείμενο θα στηρίξει την ίδια θέση χρησιμοποιώντας ένα νέο επιχείρημα, που εισάγεται με τη λέξη «ἔτι», η οποία αποκτά εδώ μεταβατική και προσθετική σημασία.
- ❖ **«δύναμις»**: Είναι η δυνατότητα που έχει ένα πράγμα ή ένα ον να γίνει ή να κάνει κάτι. Η αρχική στοιχειώδης και ατελής κατάσταση. Ο Αριστοτέλης μιλάει για τριών ειδών δυνάμεις: α) αυτές που υπάρχουν μέσα μας από τη γέννησή μας (όπως λ.χ. οι αισθήσεις), β) αυτές που μπορούμε να τις καλλιεργήσουμε με το έθος, δηλαδή με την άσκηση (λ.χ. μια μουσική δεξιότητα) και γ) αυτές που μπορούμε να τις καλλιεργήσουμε με τη μάθηση (λ.χ. τις επιστημονικές γνώσεις).

Είναι φανερό ότι η πρώτη συνδέεται με το άλογο στοιχείο του ανθρώπου, ενώ οι άλλες δύο με το λογικό στοιχείο, πράγμα που με τη σειρά του φανερώνει ότι στο έθος εμπεριέχεται κάποιο στοιχείο λόγου, λογικής.

- ❖ **«ένεργεια»:** Είναι η πραγμάτωση της παραπάνω δυνατότητας (*δυνάμεως*). Η κατάσταση της άρτιας και τελειωμένης μορφής, της ολοκληρωμένης διαμόρφωσης. Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι αυτή έχει μεγαλύτερη αξία από την πρώτη (*δύναμις*).
- ❖ **«δύναμις - ένεργεια»:** Με τις δύο αυτές λέξεις περιγράφονται δυο τυπικές καταστάσεις της πραγματικότητας και γίνεται παραδεκτό ότι καθετί που υπάρχει θα βρίσκεται απαραίτητα ή στη μια ή στην άλλη από αυτές: Κάθε πράγμα ή ον δεν παρουσιάζεται ξαφνικά τελειωμένο, αλλά ξεκινάει από μια στοιχειώδη και ατελή κατάσταση (*δύναμις*) και φτάνει τελικά σε κατάσταση ολοκληρωμένης διαμόρφωσης (*ένεργεια*). Ο διαχωρισμός αυτός μας επιτρέπει να αναλύουμε ξεχωριστά τις ιδιότητες που παρουσιάζονται στην πρώτη, ατελή κατάσταση (*«δυνάμει» ιδιότητες*) και ξεχωριστά τις ιδιότητες που αποκτιούνται στην τελική κατάσταση (*«ένεργεια» ιδιότητες*). Λ.χ. ο σπουδαστής της μουσικής είναι «δυνάμει» μουσικός. Όταν τελειοποιηθεί στη μουσική, γίνεται «ένεργεια» μουσικός. Στη συνέχεια μπορεί να εξασκεί ή να μην εξασκεί την τέχνη του. Αν δεν την εξασκεί κατέχει «δυνάμει» τη μουσική, ενώ αν την εξασκεί, κατέχει και εκδηλώνει «ένεργεια» την τέχνη αυτή. Γίνεται βέβαια φανερό από τα παραπάνω ότι υπάρχει αναλογία ποιότητας ανάμεσα σ' αυτές τις δύο καταστάσεις: η ποιότητα της *ένεργειας* θα καθορίζεται από την ποιότητα της *δύναμης*.
- ❖ **«πρότερον - ύστερον»:** Οι δυνάμεις προηγούνται χρονικά μόνο έναντι των ενεργειών.
- ❖ **«τάς δέ άρετάς...πρότερον»:** Η παραπάνω χρονική ακολουθία αφορά τις έμφυτες ιδιότητες και ικανότητες (π.χ. βάδισμα, ομιλία), όπου προηγείται η ύπαρξή τους και ακολουθεί η ένεργεια, η χρησιμοποίησή τους, η πραγμάτωσή τους. Για τις επίκτητες ιδιότητες, τις ικανότητες δηλαδή που κατακτώνται με αγωγή και εξάσκηση, άρα και για τις αρετές, δεν ακολουθείται η σειρά «δύναμις - ένεργεια», αλλά συμβαίνει το αντίθετο. Όσον αφορά αυτές δηλαδή, πριν σταθεροποιηθεί η πρόσκτησή τους (δύναμις) προηγείται η εξάσκηση των αντίστοιχων συμπεριφορών στην πλήρη τους μορφή (ένεργεια). Με άλλα λόγια, ασκούμεστε πρώτα σε μια αρετή και ύστερα την αποκτούμε. Αυτή η διαφοροποίηση ενισχύει την άποψη που διατυπώθηκε παραπάνω ότι *ούδεμία τών ήθικων άρετων φύσει ήμιν έγγίνεται*.
- ❖ Η πορεία του αποδεικτικού επιχειρήματος είναι η ακόλουθη:
 1. Στις έμφυτες ιδιότητες προηγείται η ύπαρξη και η δυνατότητά τους (*δύναμις*) και ακολουθεί η χρησιμοποίηση και πραγμάτωσή τους (*ένεργεια*).
 2. Στην ηθική αρετή προηγείται η ένεργεια (εμπειρία, επαναλήψεις, άσκηση) και ακολουθεί η κατάκτησή της.Συμπέρασμα: Η ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως.
- ❖ **«οίον οίκοδομοῦντες...κιθαρισταί»:** Αυτή τη φορά τα παραδείγματα ο Αριστοτέλης δεν τα αντλεί από τους νόμους της φύσης (όπως η κίνηση της πέτρας και της φωτιάς), αλλά από τις φυσιολογικές λειτουργίες (όραση, ακοή) και τις δραστηριότητες (οικοδόμοι, κιθαριστές) του ανθρώπου. Διακρίνεται έτσι μια αναλογία ανάμεσα στον τρόπο απόκτησης της αρετής και στην απόκτηση των τεχνών. Και οι δύο απαιτούν επιμονή και εξάσκηση. Βλ. και σχόλια του βιβλίου σελ. 159
- ❖ Το επιχειρήμα του Αριστοτέλη στηρίζεται με τις ακόλουθες μεθόδους:

Αντίθεση: «ὅσα μὲν φύσει...τάς δὲ ἀρετάς», «τάς δυνάμεις πρότερον...ὑστερον δὲ τάς ἐνεργείας» κ.α.

Αναλογία: «ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν», «ἀλλ' ἀνάπαλιν ἔχοντες...»

Παράδειγμα: ὄραση και ακοή, οικοδόμοι και κιθαριστές

- ❖ **«τά μὲν δίκαια πράττοντες...ἀνδρεῖοι»:** Ο ἴδιος ο Αριστοτέλης λίγο πιο κάτω αισθάνεται την ανάγκη να δώσει μια διευκρίνιση ὅσον αφορά αὐτή τη διατύπωση. Πράγματι, θα μπορούσε να αντιτείνει κάποιος ὅτι αφοῦ οἱ ἄνθρωποι κάνουν δίκαιες, συνετές ἢ ἀνδρείες πράξεις εἶναι ἤδη δίκαιοι, συνετοὶ και ἀνδρεῖοι, κατέχουν δηλαδή ἤδη τις ἀντίστοιχες ἀρετές. Ο Αριστοτέλης λοιπόν, ἐπισημαίνει πως δίκαιος, σὺφρων και συνετός εἶναι κανεὶς ὄχι μόνο ὅταν πράττει πράξεις δικαιοσύνης, σωφροσύνης ἢ ἀνδρείας, ἀλλὰ ὅταν πράττει τις πράξεις αὐτές: α) ἔχοντας συνείδηση του τι πράττει, β) ἔχοντας ἐπιλέξει ἐνσυνείδητα και ἔχοντας δηλώσει την προτίμησή του για τις πράξεις αὐτές, γ) ἔχοντας κάνει τις πράξεις αὐτές μόνιμο, σταθερό και ἀμετάβλητο τρόπο της συμπεριφοράς του. Με ἄλλα λόγια, δεν ἀρκεῖ να ἐπαναλαμβάνει κανεὶς ξερά ἐνάρετες πράξεις ἀλλὰ να δίνει κάποια ποιότητα στις πράξεις αὐτές.

Ασκήσεις

Ερμηνευτικές

- Να ἐπισημάνετε τη λέξη με την οποία εἰσάγεται ἡ νέα ἐνότητα και να ἐξηγήσετε το ρόλο της στη δομή της ἐπιχειρηματολογίας του φιλοσόφου.
 - Χρησιμοποιώντας την ἐπαγωγική μέθοδο, να συνθέσετε μία παράγραφο στην οποία θα υποστηρίξετε τη βασική θέση του Αριστοτέλη (*οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται*) με το ἐπιχείρημα που προβάλλεται ἐδῶ, διατυπωμένο με δικά σας λόγια.
- Να βρείτε τα χρονικά ἐπιρρήματα της ἐνότητας και να δείξετε τη λειτουργικότητά τους σε σχέση με την ἐπιχειρηματολογία.
 - Ποιος εἶναι ο ρόλος του ἐπιρρήματος *πολλάκις* στην ἐπιχειρηματολογία του Αριστοτέλη για τον τρόπο ἀπόκτησης της ἠθικῆς ἀρετῆς;
- τάς δυνάμεις κομιζόμεθα, τάς ἐνεργείας ἀποδίδομεν:* α) Ποιο εἶναι το περιεχόμενο των ἐνοιῶν *δύναμις* - *ἐνέργεια* στην ἀριστοτελική φιλοσοφία; β) Ποια ἀπὸ τις δυο ἐννοίες θεωρεῖ ο φιλόσοφος πιο ἀξιόλογη; Μπορούμε να το συμπεράνουμε ἀπὸ τὸ κείμενο;
- A. Να συνδέσετε κάθε στοιχεῖο της στήλης A με τις φράσεις της στήλης B που του ἀντιστοιχοῦν. Κανένα στοιχεῖο της στήλης B δεν περισσεύει.

A	B
α) φύσει	ὑστερον τάς ἐνεργείας ἀποδίδομεν ἔχοντες ἐχρησάμεθα χρησάμενοι ἔσχομεν τάς αἰσθήσεις ἐλάβομεν ποιοῦντες μανθάνομεν
β) ἐξ ἔθους	ἐνεργήσαντες πρότερον δίκαιοι γινόμεθα πρότερον τάς δυνάμεις κομιζόμεθα

B. Να αιτιολογήσετε με λίγα λόγια τις ἐπιλογές σας για το στοιχεῖο (α) *φύσει*.

- Να γράψετε ἓνα παράδειγμα ἀπὸ την καθημερινή ἐμπειρία σας, ὅπου να φαίνεται ἡ διάκριση και ο ρόλος των ἐνοιῶν *δύναμις* - *ἐνέργεια* σε συνδυασμὸ με τις χρονικές βαθμίδες του προτερόχρονου και του υστερόχρονου.

6. Ποια είναι η σχέση της *πράξεως - ενεργείας* με τις ιδιότητες που έχουμε *φύσει* και με την ηθική αρετή συμφωνά με τον Αριστοτέλη;
7. Ο Περικλής στον *Ἐπιτάφιο* κλείνοντας την κύρια *πρόθεση* του λόγου του χρησιμοποιεί την έννοια *ἀρετή*, όχι με την ευρύτητα του αριστοτελικού όρου, αλλά με το ηθικό περιεχόμενο της ευεργετικής δύναμης που φανερώνεται στις σχέσεις των ανθρώπων. Συγκεκριμένα λέει τα εξής: *Καί τά ἐς ἀρετήν ἐνηντιώμεθα τοῖς πολλοῖς· οὐ γάρ πάσχοντες εὖ, ἀλλά δρῶντες κτώμεθα τοὺς φίλους. Βεβαιότερος δέ ὁ δράσας τήν χάριν ὥστε ὀφειλομένην δι' εὐνοίας ᾧ δέδωκε σώζειν ὁ δε ἀντοφείλων ἀμβλύτερος, εἰδώς οὐκ ἐς χάριν, ἀλλ' ἐς ὀφείλημα τήν ἀρετήν ἀποδώσων* (Θουκ.ΙΙ, 40, 4-5). Σε άλλο χωρίο του λόγου με τον όρο *ἀρεταί* δηλώνονται τα ανδραγαθήματα των νεκρών: *ἅ γάρ τήν πόλιν ὕμνησα, αἱ τῶνδε καί τῶν τοιῶνδε ἀρεταί ἐκόσμησαν...* (Θουκ. ΙΙ, 42, 2).
- Νομίζετε ότι υπάρχουν κοινά σημεία ανάμεσα στους λόγους του Περικλή και στην άποψη του Αριστοτέλη όσον αφορά στη σχέση ηθικής πράξης και ηθικής αρετής; Να στηρίξετε τις απόψεις σας σε χωρία των δυο κειμένων.
8. *οὕτω δὴ καί τά μέν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, τά δέ σώφρονα σώφρονες, τά δ' ἀνδρεῖα ἀνδρεῖοι*: Ο W. D. Ross, γνωστός αριστοτελιστής, επισημαίνει στο χωρίο αυτό ένα παράδοξο. Συμφωνείτε; Να διατυπώσετε τις σκέψεις σας.
9. Να αντιστοιχίσετε στοιχεία της στήλης Α' με τα στοιχεία της στήλης Β' (Αν κάποια αντιστοίχιση δεν παρέχεται από το κείμενο, σκεφτείτε αν προκύπτει λογικά από τις υπόλοιπες συσχετίσεις.) Θα χρειαστεί να σημειώσετε δύο γράμματα από τη στήλη Β μπροστά από κάθε αριθμό της στήλης Α':

Α'	Β'
1. δυνάμεις πρότερον	α. ὅσα φύσει
2. δυνάμεις ὕστερον	β. αἰσθήσεις
3. ἐνέργειαι πρότερον	γ. ἀρεταί
4. ἐνέργειαι ὕστερον	δ. τέχναι

10. Σημειώστε την απάντηση που θεωρείτε σωστή.

1. Οι αρετές μοιάζουν κυρίως
 - α. με τις τέχνες.
 - β. με τις αισθήσεις.
 - γ. με τα δύο παραπάνω.
 2. Ποιο από τα παρακάτω, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, είναι έμφυτο
 - α. οι αρετές.
 - β. οι αισθήσεις.
 - γ. «τέχνες» όπως το «οἰκοδομεῖν» και το «κιθαρίζειν».
11. Σημειώστε Σ ή Λ επιβεβαιώνοντας ή απορρίπτοντας την ορθότητα του περιεχομένου των παρακάτω προτάσεων:
- α.** Για να έχουμε την πραγμάτωση της αρετής, απαραίτητη προϋπόθεση είναι ο πρακτικός εθισμός (έθος).
- β.** Τις αισθήσεις, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, τις αποκτούμε έχοντας κάνει και ξανακάνει χρήση τους.

Λεξιλογικές

1. Να βρείτε με ποιες λέξεις του κειμένου έχουν ετυμολογική συγγένεια οι παρακάτω λέξεις της νέας ελληνικής: *κομιστής, οικόσημο, δεοντολογία, θυρωρός, λήμμα, χρήμα, παρόραμα, λάφυρο, εύχρηστος, ευήκοος, τοκετός*.

2. **σώφρων:** α) Να δώσετε την ετυμολογία του επιθέτου και να σχηματίσετε το αντίστοιχο παράγωγο αφηρημένο ουσιαστικό, β) Χρησιμοποιώντας το δεύτερο συνθετικό του επιθέτου να σχηματίσετε 10 αφηρημένα ουσιαστικά και τα αντίστοιχα επίθετα.
3. **κομίζομαι:** α) Τι σημαίνει η έκφραση *κομίζω γλαῦκα ἐς Ἀθήνας*;
β) Να συμπληρώσετε καθένα από τα κενά των φράσεων με μία από τις λέξεις της παρένθεσης. Μία λέξη δεν θα χρησιμοποιηθεί. (*αποκομιδή, κόμιστρο, ανακομιδή, διακομιδή, συγκομιδή, προσκόμιση*)
.....οστώνσκουπιδιών
.....καρπώντου ταξί
.....αποδεικτικῶν στοιχείων
4. Να δώσετε τα αντώνυμα των παρακάτω λέξεων του κειμένου, στην αρχαία ελληνική: *φύσει, πρότερον, δίκαια, σώφρονες, ἄνδρεῖοι.*
5. *ὄράω-ᾶ, χρήσομαι-ᾶμαι:* Να δώσετε από δυο παράγωγα ουσιαστικά και δυο παράγωγα ρήματα για την κάθε λέξη.

Ενότητα 3^η (B 1, 5-7)

Άλλα επιχειρήματα για τη σχέση ηθικής αρετής και ηθικής πράξης

Μετάφραση

(Αυτό) το επιβεβαιώνει και αυτό που γίνεται στις πολιτείες: δηλαδή, οι νομοθέτες κάνουν τους πολίτες ενάρετους με το να τους συνηθίζουν (σε ενάρετες πράξεις), αυτή είναι και η επιδίωξη κάθε νομοθέτη, και όσοι δεν το κάνουν αυτό σωστά, δεν πετυχαίνουν αυτό που επιδιώκουν· σ' αυτό το σημείο διαφέρει το καλό πολίτευμα από το λιγότερο καλό. Κι ακόμη, για τους ίδιους λόγους και με τους ίδιους τρόπους δημιουργείται και καταστρέφεται κάθε αρετή, και όμοια και η τέχνη· γιατί από το παίξιμο της κιθάρας γίνονται και καλοί και κακοί κιθαριστές. Με ανάλογο τρόπο και οι οικοδόμοι και όλοι οι υπόλοιποι· δηλαδή, με το να κτίζουν καλά θα γίνουν καλοί οικοδόμοι, ενώ (με το να κτίζουν) με κακό τρόπο (θα γίνουν) κακοί. Διότι, αν δεν ήταν έτσι, δε θα χρειαζόταν ο δάσκαλος, αλλά όλοι θα γεννιόταν καλοί ή κακοί.

Σχόλια

Δομή

- Ο ρόλος του νομοθέτη στην πραγμάτωση της αρετής
 1. Ο σωστός εθισμός των πολιτών
 2. Η διαφορά *ἀγαθῆς καὶ φαύλης πολιτείας*
 - Παραδείγματα από τις τέχνες
 1. Ο ρόλος της σωστής εξάσκησης
 2. Η αναγκαιότητα του δασκάλου
- ❖ **«τό γινόμενον»:** Ο Αριστοτέλης παραθέτει ένα επιπλέον επιχειρήμα για το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε στην προηγούμενη ενότητα, ότι δηλαδή γίνεται κανείς ηθικός μόνο όταν πράττει ηθικά. Το επιχειρήμα το αντλεί από τον χώρο της πόλης, καθώς για τον φιλόσοφο υπάρχει στενή σχέση μεταξύ ηθικής και πολιτικής. Άλλωστε, μόνο αν ένας άνθρωπος διέπεται από ηθικές αρετές μπορεί να λειτουργήσει σωστά μέσα στην πόλη και ως πολίτης και ως πολιτικός. Το παράδειγμα που αναφέρεται σχετικά με τα πολιτεύματα και την επιδίωξη των

νομοθετών (πολιτικών) φαίνεται εξιδανικευμένο με τα σημερινά δεδομένα. Ωστόσο, στην αρχαιότητα αποτελούσε μια πραγματικότητα.

- ❖ **«οί γάρ νομοθέται...άγαθούς»:** Οι νομοθέτες θεωρούνται παράγοντες αγωγής, που παρεμβαίνουν στη διαδικασία διαμόρφωσης του χαρακτήρα των πολιτών. Πρόθεση και επιδιώξή τους είναι να γίνουν οι πολίτες ενάρτεροι, όπως ακριβώς οι κάτοχοι μιας τέχνης επιδιώκουν να κάνουν τους μαθητές τους άξιους τεχνίτες. Οι νόμοι λοιπόν, είναι το μέσον με το οποίο οι πολίτες αρχικά εξαναγκάζονται να συμπεριφέρονται δίκαια, ώσπου να εθιστούν σ' αυτό. Άρα ουσιαστικά, αποτελούν μέσο διαπαιδαγώγησης των πολιτών, αφού έχουν ως στόχο να δημιουργήσουν στους πολίτες ενάρτερες συνήθειες που σταδιακά θα γίνουν τρόπος ζωής γι' αυτούς· και οι νομοθέτες είναι οι «δάσκαλοι» που βοηθούν τους πολίτες προς αυτή την κατεύθυνση.
- ❖ Προκειμένου λοιπόν ο Αριστοτέλης να αποδείξει ότι η ηθική αρετή δεν είναι εκ φύσεως, αλλά καλλιεργείται και κατακτιέται με την ηθική πράξη, χρησιμοποιεί το παρακάτω επιχείρημα: Αν η ηθική αρετή υπήρχε εκ φύσεως στον άνθρωπο, θα ήταν άτοπο οι νομοθέτες να σκέφτονται και να ενεργούν μ' αυτό τον τρόπο. Ή αλλιώς: οι νομοθέτες προσπαθούν αν εθίζουν τους πολίτες στις αρετές, αφού αυτές δεν είναι έμφυτες.
- ❖ **«άμαρτάνουσιν»:** Το ρήμα έχει την έννοια «αστοχώ», «αποτυγχάνω». Δεν υποδηλώνεται καμιά ηθική ενοχή. Άλλωστε, οι νομοθέτες, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, έχουν πάντα, σε κάθε πολίτευμα αγαθή πρόθεση. Ωστόσο, δεν βλέπουν τους κόπους τους να στέφονται με επιτυχία πάντα. Σ' αυτό φταίει οι ίδιοι όταν δεν ξέρουν να βοηθήσουν τους πολίτες τους να ασκηθούν στην αρετή με τον τρόπο που πρέπει.
- ❖ **«καί διαφέρει...φάυλης»:** Σκοπός κάθε πολιτεύματος είναι η ευδαιμονία των πολιτών η οποία επιτυγχάνεται με την κατάκτηση της αρετής. Όταν λοιπόν γίνεται λόγος για διαφορά πολιτεύματος από πολίτευμα, εννοείται ότι με το ένα οι πολίτες ασκήθηκαν περισσότερο στην αρετή, με το άλλο λιγότερο. Σε καμιά περίπτωση δεν γίνεται διαχωρισμός σε καλά και κακά πολιτεύματα αφού, όσο εξαρτάται από τους νομοθέτες, όλοι έχουν αγαθές προθέσεις. Η διάκριση λοιπόν σε ανώτερα και σε κατώτερα πολιτεύματα γίνεται με κριτήριο τη μεγαλύτερη ή μικρότερη βοήθεια που προσφέρουν στον πολίτη οι νομοθέτες για να κατακτήσει, με τη δική τους καθοδήγηση, την αρετή και, ως επακόλουθο, την ευδαιμονία. Όσο δηλαδή πιο κοντά στον στόχο τους φτάνουν, να οδηγήσουν τους πολίτες στην ηθική αρετή, και άρα στην ευδαιμονία, τόσο πιο καλό θεωρείται και το πολίτευμα. Βλ. και σχόλια του βιβλίου σελ. 161
- ❖ Εντύπωση μας προκαλεί η σειρά των λέξεων στη φράση αυτή. Η κανονική σειρά θα ήταν: «διαφέρει τούτω πολιτεία αγαθή πολιτείας φάυλης». Η ανωμαλία αυτή ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι τα κείμενα του Αριστοτέλη αποτελούν προσωπικές σημειώσεις, που λειτουργούσαν βοηθητικά στο έργο της διδασκαλίας. Είναι, λοιπόν, εύλογο να εντοπίζονται κάποια χαρακτηριστικά του προφορικού λόγου.
- ❖ **«γίνεται – φθείρεται»:** Οι έννοιες αυτές αποτελούν θεμελιώδες αντιθετικό ζεύγος για ολόκληρη τη φιλοσοφία. Πρόκειται για μια φυσική και μονόδρομη διαδικασία που ακολουθεί την πορεία: γένεση – αύξηση – τελείωση – φθορά. Η αρετή, όπως καθετί άλλο κινείται ανάμεσα στη γένεση και τη φθορά.
- ❖ **«έκ γάρ τοῦ καθαρίζειν ... έκ δὲ τοῦ κακῶς κακοί.»** : Στην προηγούμενη ενότητα ο Αριστοτέλης χρησιμοποιώντας τα παραδείγματα των οικοδόμων και των κιθαριστών είχε υποστηρίξει ότι οι ηθικές αρετές κατακτώνται με τον εθισμό. Σ' αυτή την ενότητα χρησιμοποιώντας τα ίδια παραδείγματα προσθέτει ένα νέο

στοιχείο – επιχείρημα: τη σημασία της καλής («εὖ») και της κακής («κακῶς») άσκησης στην απόκτηση ή την απομάκρυνση από την ηθική αρετή. Δεν αρκεί, λοιπόν, απλώς να εξασκούμαστε σε μια οποιαδήποτε πράξη, αλλά να εξασκούμαστε σε καλές και σωστές πράξεις. Αυτό το βλέπουμε και στις τέχνες, αλλά και στις ηθικές αρετές. Θα γίνουμε καλοί οικοδόμοι, όχι αν οικοδομούμε συνεχώς, αλλά μόνο αν εξασκηθούμε στο σωστό χτίσιμο, και καλοί κιθαριστές, όχι αν παίζουμε συνεχώς κιθάρα, αλλά μόνο αν εξασκηθούμε στο σωστό παίξιμο της κιθάρας. Θα γίνουμε λοιπόν ηθικά ενάρετοι, μόνο αν εξασκηθούμε σε ηθικά ενάρετες πράξεις σύμφωνα με τους κανόνες της τέλει αρετής.

- ❖ **«τοῦ διδάξοντος»:** Ο Αριστοτέλης επισημαίνει τη συμβολή της διδασκαλίας για την καλλιέργεια της ηθικής αρετής αναφέροντας το ρόλο του νομοθέτη και του δασκάλου. Έτσι, γίνεται αντιληπτό ότι αποδέχεται τη σωκρατική θέση για το διδακτό της αρετής.

Αισθητικά σχόλια

Πολυσύνδετα σχήματα:

*«καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται»,
«καὶ οἱ ἀγαθοὶ καὶ οἱ κακοὶ γίνονται κιθαρισταί.»
«Ἀνάλογον δὲ καὶ οἰκοδόμοι καὶ οἱ λοιποὶ πάντες.»*

Αντιθέσεις:

*«πολιτεία ἀγαθὴ ≠ πολιτείας φαύλης», «γίνεται ≠ φθείρεται», «ἀγαθοὶ ≠ κακοὶ»,
«ἐκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν ἀγαθοὶ οἰκοδόμοι ἔσσονται ≠ ἐκ δὲ τοῦ κακῶς κακοὶ»,
«εὖ ≠ κακῶς»*

Οι παραπάνω αντιθέσεις τονίζουν τη σημασία της ηθικής πράξης στην απόκτηση της ηθικής αρετής τόσο στην προσωπική όσο και στην πολιτική ζωή. Οι χωρίς ηθικούς κανόνες συμπεριφορές και πράξεις απομακρύνουν από αυτή. Συγκεκριμένα, με την αντίθεση «γίνεται ≠ φθείρεται» τονίζεται ότι μόνο η διαρκής άσκηση οδηγεί και διατηρεί την ηθική αρετή, αλλιώς αυτή φθείρεται.

Ασκήσεις

Ερμηνευτικές

1. Από ποιο χώρο αντλεί το νέο του επιχείρημα ο Αριστοτέλης και ποια βασική θέση του, που είδαμε στις προηγούμενες ενότητες, θέλει να ενισχύσει με αυτό;
2. Ποια είναι η επιδίωξη κάθε νομοθέτη και πώς αυτή υλοποιείται;
3. Να επισημάνετε το κριτήριο που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης, όταν διακρίνει την *ἀγαθὴ πολιτεία* από τη *φαύλη*. Σήμερα θα συμφωνούσατε με το κριτήριο αυτό ή θα το απορρίπτατε εντελώς;
4. *ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται:* α) Ποιο θεμελιώδες αντιθετικό ζεύγος φιλοσοφικών εννοιών υπόκειται στο χωρίο αυτό; β) Να δείξετε τη σχέση που έχουν τα αντιθετικά μέλη του ζεύγους με τον εθισμό και την ηθική πράξη, όπως φαίνεται στην ενότητα.
5. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί και στην ενότητα αυτή επιχειρήματα (παραδείγματα) από την τέχνη, για να ενισχύσει τη βασική του θέση. Να τα αποδώσετε με δικά σας λόγια, επισημαίνοντας τη διαφορά τους από παρόμοια επιχειρήματα της προηγούμενης ενότητας.
6. *εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχε, οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάξοντος.* Η άποψη που εκφράζεται στο απόσπασμα συμφωνεί με όσα υποστήριξε ο Αριστοτέλης στην 1η ενότητα σχετικά

με το ρόλο της διδασκαλίας στη γένεση και ανάπτυξη των αρετών (διανοητικών και ηθικών); Να δικαιολογήσετε την άποψη σας.

7. Να εξηγήσετε τη σχέση ηθικής και πολιτικής, όπως φαίνεται από το κείμενο της ενότητας και από όσα αναφέρει ο Αριστοτέλης στο επόμενο χωρίο των *Ἠθικῶν Νικομαχείων* για τον πολιτικό άνδρα: *δοκεῖ δέ καί ὁ κατ' ἀλήθειαν πολιτικός περὶ ταύτην (= τὴν εὐδαιμονίαν) μάλιστα πεπονῆσθαι βούλεται γάρ τοὺς πολίτας ἀγαθοὺς ποιεῖν καὶ τῶν νόμων ὑπηκόους* (1102a 10 -13).
9. Να σχολιάσετε την αναφορά του Αριστοτέλη στον *διδάξοντα*.

Λεξιλογικές

1. *τέχνη*: Να γράψετε παράγωγα επίθετα (απλά ή σύνθετα).
2. *ἀγαθός, παντός, ἀμαρτάνουσιν, φαύλης, φθείρεται, κακῶς, διδάξοντος*: Να δώσετε τα αντώνυμα των παραπάνω λέξεων του κειμένου, στην αρχαία ελληνική.
3. *ποιῶ, ἀμαρτάνω, διαφλερω, φθείρομαι*: Να γράψετε στη νέα ελληνική ένα παράγωγο ουσιαστικό και ένα παράγωγο επίθετο για καθένα από τα παραπάνω ρήματα.
4. Να βρείτε στο κείμενο λέξεις ετυμολογικά συγγενείς με τις παρακάτω: *νεογνό, διάλειμμα, οισοφάγος, αρχιτέκτονας, σχήμα, λογική*.
5. «*Διαφέρειν*»: δώστε παράγωγες λέξεις στα νέα ελληνικά για κάθε θέμα του ρήματος «φέρω»
φερ-:
φορ-:
φωρ-:
οισ-:
ενεκ-:
6. «*Λοιποί*»: δώστε παράγωγες λέξεις στα νέα ελληνικά για κάθε θέμα του ρήματος «λείπω»
λειπ-:
λιπ-:
λοιπ-:

Ενότητα 4^η (B 1, 7-8)

Σε όλες τις περιστάσεις της (καθημερινής) ζωής μας διαπιστώνεται η σημασία της ηθικής πράξης για την απόκτηση της ηθικής αρετής

Μετάφραση

Το ίδιο λοιπόν συμβαίνει και με τις αρετές· κάνοντας δηλαδή όσα συμβαίνουν στη συναλλαγή μας με τους άλλους ανθρώπους γινόμαστε άλλοι δίκαιοι και άλλοι άδικοι, ενώ κάνοντας όσα έχουν μέσα τους το στοιχείο του φόβου και συνηθίζοντας να φοβόμαστε ή να έχουμε θάρρος γινόμαστε άλλοι ανδρείοι και άλλοι δειλοί. Κατά τον ίδιο τρόπο συμβαίνουν και όσα έχουν σχέση με τις επιθυμίες και την οργή· δηλαδή, άλλοι γίνονται συνετοί και πράοι, ενώ άλλοι ακόλαστοι και οργίλοι, με το να συμπεριφέρονται σ' αυτά οι πρώτοι μ' αυτόν το συγκεκριμένο τρόπο και οι δεύτεροι με τον άλλον. Με ένα λόγο λοιπόν από όμοιες ενέργειες διαμορφώνονται τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Γι' αυτό πρέπει να προσδίδουμε μια ορισμένη ποιότητα στις ενέργειές μας· διότι σύμφωνα με τις διαφορές αυτών ακολουθούν τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Δεν έχει λοιπόν μικρή σημασία το να συνηθίζουμε από την πιο μικρή ηλικία στον έναν ή στον άλλον τρόπο (συμπεριφοράς), αλλά έχει πάρα πολύ μεγάλη σημασία ή μάλλον σημαίνει το παν.

Σχόλια**Δομή**

- Μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα ανάλογα με τις πράξεις.
 - Συσχετισμός των πράξεων και των έξεων.
 - Η μεγάλη παιδαγωγική σημασία του εθισμού.
- ❖ **«Ούτω δή...έχει»:** Η λέξη με την οποία εισάγεται η ενότητα φανερώνει αναλογία ανάμεσα σ' αυτά που αναφέρθηκαν στην προηγούμενη και σε όσα θα ειπωθούν παρακάτω. Με τη μέθοδο της αναλογίας λοιπόν γίνεται η μετάβαση από τις τέχνες στις αρετές: όπως με την άσκηση μαθαίνει κανείς μια τέχνη, με την άσκηση οικειοποιείται και την αρετή.
- ❖ **«πράττοντες γάρ...έκ τοῦ οὕτωςί»:** Η βασική διαπίστωση σ' αυτή την ενότητα είναι ότι στις διάφορες περιπτώσεις τις καθημερινής ζωής αποκτούμε ή όχι ηθικές αρετές, ανάλογα με τη στάση μας, με τις πράξεις μας και με τη συμπεριφορά μας. Υπάρχει δηλαδή ποιοτική ομοιότητα ανάμεσα στην αφετηρία (δύναμις) και το αποτέλεσμα (ένεργεια) της αγωγής. Η διαπίστωση αυτή αισθητοποιείται με τα τέσσερα αντιθετικά ζεύγη που υπάρχουν στο κείμενο:
- Στις σχέσεις μας: $\deltaίκαιοι \neq \acute{\alpha}δικοι$
 Σε όσα προκαλούν φόβο: $\acute{\alpha}νδρῆοι \neq \deltaειλοί$
 Στις επιθυμίες: $\sigma\acute{\omega}φρονες \neq \acute{\alpha}κόλαστοι$
 Σε όσα προξενούν οργή: $\pi\rho\acute{\alpha}οι \neq \acute{\omicron}ργίλοι$
- ❖ **«έθιζόμενοι φοβεῖσθαι...δειλοί»:** Παρουσιάζοντας τις ηθικές ιδιότητες και συμπεριφορές, ενδιαφέρον παρουσιάζει το χιαστό σχήμα με το οποίο ο Αριστοτέλης αντιστοιχίζει τα δύο επίθετα ($\acute{\alpha}νδρῆοι$ - $\deltaειλοί$) με τα δύο απαρέμφορα ($\phiοβεῖσθαι$ - $\thetaαρρῆν$) τα οποία δηλώνουν τον τρόπο αντιμετώπισης των $\deltaεινῶν$.
- ❖ **«Ομοίως δέ...περί τὰς ὀργάς»:** Παράλληλα με τις ηθικές ιδιότητες και συμπεριφορές δίνονται και κάποιες καταστάσεις του θυμικού, δηλαδή συναισθηματικές εκδηλώσεις, όπως επιθυμίες και εξάψεις οργής, που αναφέρονται ως παραδείγματα αντιπροσωπευτικά και άλλων συγκινησιακών εκδηλώσεων. Η αγωγή έχει στόχο να επηρεάσει το συναίσθημα πρώτα από όλα, καθώς εκεί γεννιούνται οι διεγέρσεις και τα πρώτα κίνητρα συμπεριφοράς. Ένας άνθρωπος συναισθηματικά διαταραγμένος ή ανώριμος δεν μπορεί να έχει απόλυτα ομαλοποιημένη συμπεριφορά.
- ❖ **«σώφρονες»:** Είναι οι εγκρατείς, αυτοί που αντιστέκονται στις επιθυμίες τους και τις χαλιναγωγούν και επίσης κρατιούνται συστηματικά μακριά από τις σωματικές ηδονές.
- ❖ **«πρᾶοι»:** Αυτοί που αντιδρούν ήρεμα και συγκρατημένα απέναντι στην οργή.
- ❖ **«άκόλαστοι»:** Είναι όσοι ενδίδουν αλόγιστα στις επιθυμίες και αφήνονται στις σωματικές ηδονές.
- ❖ **«ὀργίλοι»:** Εκείνοι που αντιδρούν με βίαιο τρόπο, εκρηκτικά και παράφορα.
- ❖ **«Ομοίως δέ...έκ τοῦ οὕτωςί»:** Από όλα τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι όχι μόνο οι αρετές, αλλά γενικά όλα τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας (και τα καλά και τα κακά) διαμορφώνονται το καθένα με όμοιους τρόπους συμπεριφοράς που επαναλαμβάνονται. Γι' αυτό πρέπει να δίνουμε συγκεκριμένη ποιότητα στη συμπεριφορά μας, ώστε να μπορούμε να αποκτούμε την ηθική αρετή. Αυτή την

ποιότητα της συμπεριφοράς την επιλέγει το ίδιο το άτομο και έτσι προκύπτει η μεγάλη ευθύνη που έχει για την κατάκτηση ή όχι των αρετών.

Επιπλέον, γίνεται αντιληπτό ότι ο Αριστοτέλης δίνει κοινωνικό χαρακτήρα στην αρετή. Αυτό προκύπτει απ' το ότι τόσο η αρετή της δικαιοσύνης όσο και της σωφροσύνης και της πραότητας σχετίζονται με τις καθημερινές δραστηριότητες του ανθρώπου, αντανακλούν στον κοινωνικό περίγυρο και ρυθμίζουν τις διαπροσωπικές μας σχέσεις. Η κοινωνία είναι άλλωστε αυτή που θα κρίνει και θα αξιολογήσει ποια πράξη ή ποιος άνθρωπος είναι ηθικός.

- ❖ **«ΞΕΙΣ»:** Η αρχική σημασία της λέξης είναι το να έχει κανείς συνέχεια κάτι που το έχει αποκτήσει. Δεν είναι όμως μόνο ενέργεια αλλά και αυτό που την ακολουθεί: η μόνιμη κατάσταση, οι σταθεροί τρόποι συμπεριφοράς, η ιδιότητα που προκύπτει από συνήθεια ή από άσκηση. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τη λέξη μ' αυτή τη δεύτερη σημασία. Το ρήμα *γίνονται* που υπάρχει στο κείμενο φανερώνει ότι οι *ΞΕΙΣ* δεν υπάρχουν εκ φύσεως αλλά είναι αποτέλεσμα κάποιων ενεργειών, όπως και οι αρετές. (Σήμερα η λέξη έχει αποκτήσει ψυχολογικό περιεχόμενο και είναι η συνήθεια ως αποτέλεσμα επανάληψης, μάθησης ή συνεχούς επίδρασης του ίδιου παράγοντα.)
- ❖ **«*ΕΚ ΤΩΝ ΟΜΟΙΩΝ ΕΝΕΡΓΕΙΩΝ ΑΙ ΞΕΙΣ ΓΙΝΟΝΤΑΙ*»:** Εδώ δε γίνεται λόγος μόνο για την απόκτηση της αρετής, αλλά για τη σταθεροποίησή της, ώστε να λειτουργεί ως μόνιμη ιδιότητα του χαρακτήρα. Ισχύει και εδώ η αναλογία ποιότητας που υπάρχει και μεταξύ των *δυνάμεων* και των *ενεργειών*. Όποια ποιότητα έχουν οι ενέργειες του ατόμου την ίδια θα έχουν και οι *ΞΕΙΣ* που θα αποκτήσει. Παρατηρούμε λοιπόν ότι στη διαδικασία της κατάκτησης της αρετής ξεκινάμε από την πράξη, φτάνουμε στην αρετή, επανερχόμαστε στην πράξη και έτσι δημιουργείται ένας κύκλος: π.χ. μένοντας συστηματικά μακριά από τις ηδονές (πράξη) γινόμαστε σώφρονες (αρετή), και όταν γίνουμε, έχουμε πια σε πολύ μεγάλο βαθμό τη δύναμη να μένουμε μακριά τους (πράξη). Βλ. και σχόλια του βιβλίου σελ. 163
- ❖ **«*ΠΟΙΑΣ*»:** Με το επίθετο αυτό, που γενικά δηλώνει κάποια ποιότητα, εκφράζεται η άποψη ότι η αγωγή πρέπει να χαρακτηρίζεται από κάποια ποιότητα στο περιεχόμενό της, που οι συντελεστές της αγωγής θα την προσδιορίζουν συγκεκριμένα για κάθε περίπτωση.
- ❖ **«*Οὐ μικρόν οὖν...μᾶλλον δέ τό πᾶν*»:** Είναι αξιοσημείωτη η διαβάθμιση που υπάρχει στη φράση αυτή: *οὐ μικρόν* (=πολύ)-*πάμπολου-τό πᾶν*. Με τον τρόπο αυτό τονίζεται η παιδαγωγική αξία του εθισμού, της απόκτησης των μόνιμων στοιχείων του χαρακτήρα. Έχει δηλαδή σημασία το πώς θα συνηθίσουν τα παιδιά να ενεργούν σωστά ή όχι, από ηθική άποψη, για τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους. Υπάρχει όμως και ένας ακόμη λόγος για τον οποίο ο εθισμός πρέπει να ξεκινάει από τη μικρή ηλικία (*εὐθύς ἐκ νέων*): η μικρή ηλικία είναι η πιο κατάλληλη για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα, πριν υπεισέλθουν και επιδράσουν άλλα στοιχεία. Επιπλέον, ο εθισμός και γενικά η παιδευτική διαδικασία απαιτούν μακρό χρόνο, και γι' αυτό πρέπει να ξεκινούν όσο το δυνατόν νωρίτερα. Ο Αριστοτέλης φτάνει στο σημείο να θεωρήσει ότι ο εθισμός είναι *τό πᾶν* για την ηθική διαπαιδαγώγηση των νέων, παραμερίζοντας άλλους σημαντικούς παράγοντες, όπως είναι το περιβάλλον κ.α.

Αισθητικά σχόλια

Αναλογίες

«οὕτω δὴ καί», «ὁμοίως δέ»

Αντιθέσεις: τονίζουν τους δύο αντίθετους τρόπους συμπεριφοράς
 «οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἄδικοι», «φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν», «οἱ μὲν ἀνδρεῖοι οἱ δὲ δειλοί»,
 «οἱ μὲν σώφρονες ... οἱ δ' ἀκόλαστοι», «οἱ μὲν πρᾶοι ... οἱ δ' ὀργίλοι»
 «οἱ μὲν ἐκ τοῦ οὕτωςι ≠ οἱ δὲ ἐκ τοῦ οὕτωςι»

Χιαστό σχήμα

«ἐθίζόμενοι φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν οἱ μὲν ἀνδρεῖοι οἱ δὲ δειλοί»

Σχήμα υπερβατό

«ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἔχει»

Παρόλο που ο λόγος του Αριστοτέλη είναι γενικά λιτός, στην τελευταία περίοδο του κειμένου («οὐ μικρὸν οὖν ... μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν») επιλέγει να συσσωρεύσει μια σειρά εκφραστικών μέσων, προκειμένου να καταδείξει την εξαιρετικά μεγάλη σημασία του εθισμού στην ηθική διαπαιδαγώγηση των παιδιών:

- ⤴ σχήμα επιδιόρθωσης: «οὐ μικρὸν οὖν ... μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν»
- ⤴ σχήμα λιτότητας: «οὐ μικρὸν»
- ⤴ σχήμα ἄρσης – θέσης: «οὐ μικρὸν ... ἀλλὰ πάμπολυ»
- ⤴ υπερβολή: «τὸ πᾶν»
- ⤴ ανιούσα κλιμάκωση: «οὐ μικρὸν -> πάμπολυ -> τὸ πᾶν»

Ασκήσεις

Ερμηνευτικές

1. α) Πώς εισάγει ο Αριστοτέλης το νέο μέρος του συλλογισμού του και ποια σημεία της επιχειρηματολογίας του διασαφηνίζει; β) Ποια συλλογιστική μέθοδο ακολουθεί και σε ποιο συμπέρασμα καταλήγει;
2. Να επισημάνετε τα αντιθετικά ζεύγη που σχηματίζουν μέσα στο κείμενο οι ηθικές αρετές με τις αντώνυμες τους έννοιες (κακίες).
3. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί στην ενότητα πολλές φορές τα ρήματα *ἐθίζομαι*, *πράττω* και *γίνομαι* σε διάφορους τύπους. Να εξηγήσετε ποια σημασία έχει η επαναλαμβανόμενη χρήση των συγκεκριμένων ρημάτων και η χρονική τους βαθμίδα στη δόμηση της επιχειρηματολογίας του φιλοσόφου για την απόκτηση της ηθικής αρετής.
4. *Καί ἐνὶ δῆ λόγῳ ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἕξεις γίνονται*: Να εντοπίσετε τη νέα αριστοτελική έννοια που περιέχεται στο χωρίο και να δώσετε τον ορισμό της με τη βοήθεια του κειμένου της ενότητας.
5. Ποιο ρόλο παίζει η ηθική πράξη και η συμπεριφορά του ανθρώπου, γενικότερα σε όλες τις περιστάσεις της καθημερινής ζωής, στην απόκτηση της ηθικής αρετής; Να στηρίζετε την απάντησή σας σε χωρία του κειμένου.
6. Να αναλύσετε με λίγα λόγια τα χωρία της ενότητας στα οποία φαίνεται ότι η ηθική αρετή είναι κοινωνική αρετή.
7. Λαμβάνοντας υπόψη σας τη θέση του φιλοσόφου για τις *ἕξεις*, όπως εκφράζεται στην ενότητα, και αυτήν που υποστηρίζει συμπληρωματικά πιο κάτω : *ἢ μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἕξις ἀρετὴ ἐστίν* (HN 1144b 30), να δείξετε ποιος είναι ο ρόλος των *ἕξεων* στην απόκτηση και καλλιέργεια των ηθικών αρετών. Ποιους περιορισμούς θέτει ο φιλόσοφος σχετικά με τις *ἕξεις*;

8. *οὐ μικρόν οὖν... μᾶλλον δέ τό πᾶν*. Να εξηγήσετε αν συμφωνείτε με την άποψη του Αριστοτέλη και αν έχει, κατά τη γνώμη σας, κάποια σημασία για την αγωγή της νέας γενιάς σήμερα.

Λεξιλογικές

1. Με ποιες λέξεις του κειμένου παρουσιάζουν ετυμολογική συγγένεια οι λέξεις: *σφραβλός, ευεξία, παμπληθής, ποιότητα, ομοιογένεια, δέος, μισαλλοδοξία, θαρραλέος, περιστροφή*.
2. Να δώσετε δύο ομόρριζα (απλά ή σύνθετα) στα νέα ελληνικά για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις: *πράπτοντες, όργιλοι, αναστρέφεται, ενεργειών, άποδιδόναι*.

Ενότητα 5^η (B 3, 1-2)

Η πραγμάτωση της ηθικής αρετής συνεπάγεται ευχαρίστηση για τον άνθρωπο

Πρέπει λοιπόν να θεωρούμε αποδεικτικό σημάδι ότι έχουν πια διαμορφωθεί οι «έξεις», την ευχαρίστηση ή τη δυσαρέσκεια που συνοδεύει τις πράξεις μας· γιατί όποιος απέχει από τις σωματικές ηδονές και χαιρείται γι' αυτό (είναι) συνετός, ενώ αυτός που δυσανασχετεί (είναι) ακόλαστος, κι αυτός που υπομένει τους κινδύνους και χαιρείται ή τουλάχιστον δε δυσαρεστείται (είναι) ανδρείος, ενώ όποιος δυσαρεστείται (είναι) δειλός. Πραγματικά η ηθική αρετή αφορά τις ευχαριστήσεις και τις δυσαρέσκειες· γιατί εξαιτίας της ευχαρίστησης κάνουμε τις τιποτένιες πράξεις, ενώ εξαιτίας της δυσαρέσκειας απέχουμε από τα ωραία πράγματα. Γι' αυτό πρέπει αμέσως από τη μικρή ηλικία να έχουμε πάρει εκείνη την αγωγή που θα μας κάνει να ευχαριστιόμαστε και να δυσαρεστούμαστε με όσα πρέπει, όπως λέει ο Πλάτων· γιατί αυτή είναι η σωστή παιδεία.

Σχόλια

Δομή

- Το συναίσθημα που συνοδεύει την πράξη, κριτήριο των έξεων.
 - Συσχετισμός των συναισθημάτων με την ηθική αρετή.
 - Παιδαγωγική προέκταση.
- ❖ **«Σημείον»:** Ο Αριστοτέλης συσχετίζει τα συναισθήματα που συνοδεύουν τις πράξεις με τους σταθερούς τρόπους συμπεριφοράς, με τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα. Δηλαδή, η συναισθηματική κατάσταση (*ήδονήν ή λύπην*) δεν αποτελεί μόνο κίνητρο συμπεριφοράς, όπως διατυπώθηκε στην προηγούμενη ενότητα, αλλά και απόδειξη της ποιότητας των μόνιμων στοιχείων του χαρακτήρα (*έξεις*). Όταν δηλαδή ο άνθρωπος έχει διαμορφώσει τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα του, κατά την εκτέλεση μιας πράξης δοκιμάζει ένα ευχάριστο ή ένα δυσάρεστο συναίσθημα και αυτό είναι το σημάδι, το κριτήριο, που δείχνει ότι πράγματι έχουν διαμορφωθεί αυτά τα στοιχεία.
- ❖ **«ήδονή»:** Είναι η ευχαρίστηση, το ευχάριστο συναίσθημα που δημιουργείται, όχι όμως από σωματικό ερέθισμα.
- ❖ **«λύπη»:** Είναι το αντίθετο της *ήδονής*, δηλαδή το δυσάρεστο γενικά συναίσθημα. Βλ. και σχόλια του βιβλίου σελ. 164-165

- ❖ **«ὁ μὲν γὰρ ἀπεχόμενος...δειλός»:** Ο άνθρωπος στην προσπάθειά του να γίνει κάτοχος της αρετής έχει συνεχώς ανάγκη από επιβεβαιώσεις για την ορθότητα ή όχι των ενεργειών του. Ο Αριστοτέλης πάνω σ' αυτό το θέμα θεωρεί ότι υπάρχει ένα αλάνθαστο αποδεικτικό στοιχείο: η ευχαρίστηση ή η δυσαρέσκεια που συνοδεύει τις πράξεις του. Αν το άτομο κάνει μια ενάρετη πράξη κι αυτό δεν είναι αποτέλεσμα εσωτερικού αγώνα, αλλά του προκαλεί ευχαρίστηση, σημαίνει ότι έχει κατακτήσει την αρετή, ότι δηλαδή η συγκεκριμένη ενάρετη συμπεριφορά αποτελεί πλέον ένα σταθερό στοιχείο του χαρακτήρα του, μια *έξη*. Αν αντίθετα κάνοντας μια ενάρετη πράξη (λ.χ. αποχή από τις σωματικές ηδονές) δυσαρεστείται, τότε παρόλο που κάνει την ενάρετη πράξη δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ενάρετος γιατί δεν έχει κατακτήσει την αρετή. Βλ. και σχόλια του βιβλίου σελ. 164
- ❖ **«Περὶ ἡδονὰς γὰρ καὶ λύπας ἐστὶν ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ» :** Τα παραδείγματα που αναφέρθηκαν προηγουμένως οδηγούν τον Αριστοτέλη στη διατύπωση του συμπεράσματός του, ότι η ηθική αρετή συνδέεται με τα ευχάριστα και τα δυσάρεστα συναισθήματα. Δεν αρκεί, λοιπόν, να κάνει κάποιος ηθικές πράξεις για να θεωρηθεί ότι έχει κατακτήσει τις ηθικές αρετές, αλλά και να βιώνει ευχάριστα συναισθήματα μέσα από αυτές. Η αρετή δηλαδή ρυθμίζει τα συναισθήματα της ηδονής και της λύπης στην ψυχή του ανθρώπου και θέτει μέτρο σε αυτά.
Σ' αυτό το σημείο, μάλιστα, με τη σύνδεση ηθικής και συναισθημάτων, διαφαίνονται και κάποια στοιχεία ψυχολογίας, της οποίας ο Αριστοτέλης έθεσε τις βάσεις και θεωρείται θεμελιωτής της.
- ❖ **«διὰ μὲν γὰρ τὴν ἡδονὴν...ἀπεχόμεθα»:** Εκτός από την ηδονή, τη χαρά δηλαδή και την ευχαρίστηση που προκαλούν οι πράξεις της αρετής, υπάρχει και η ηδονή που συνοδεύει συχνά τις ευτελείς πράξεις και που οδηγεί κάποιον στο να τις πράττει. Αντίστοιχα, υπάρχει και η λύπη, η στενοχώρια δηλαδή και η δυσαρέσκεια που συνοδεύει τις όμορφες πράξεις και ενέργειες, κάτι που κάνει τελικά κάποιον να τις αποφεύγει. Για να διακρίνει λοιπόν κανείς την «καλή» από την «κακή» ηδονή και για να αποφεύγει τη δεύτερη, πρέπει να έχει λάβει σωστή παιδεία. Βλ. και σχόλια του βιβλίου σελ. 165
- ❖ **«Διὸ δεῖ ἡχθαί πῶς εὐθύς ἐκ νέων»:** Επειδή λοιπόν, σύμφωνα με τα παραπάνω, είναι καίριος ο ρόλος της αγωγής, αυτή πρέπει όχι απλώς να ξεκινάει νωρίς, από την παιδική ηλικία, αλλά και να είναι ποιοτικά προσανατολισμένη (*πῶς*).
- ❖ **«ὡς ὁ Πλάτων φησὶν»:** Η πλατωνική διδασκαλία για την παιδεία εκτίθεται στους *Νόμους*. Εκεί ο Πλάτων δίνει τον ακόλουθο ορισμό για την αγωγή, τον οποίο μεταφέρει εδώ ο μαθητής του Αριστοτέλης: *«Ἡ πιο σωστή παιδεία, ἡ πιο σωστή αγωγή εἶναι αὐτή που μας κάνει ικανούς να χαιρόμαστε με ὅ,τι ἀξίζει και να λυπούμαστε για ὅ,τι ἀξίζει».*
- ❖ **«ὥστε χαίρειν καὶ λυπεῖσθαι οἷς δεῖ»:** Ο Αριστοτέλης, όπως και ο Πλάτωνας πιστεύουν ότι η αγωγή πρέπει να συντελέσει ώστε τα ευχάριστα συναισθήματα να συνδέονται με ενάρετες πράξεις και τα αρνητικά συναισθήματα με αρνητικές πράξεις. Αυτό, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, θα επιτευχθεί αν το παιδί επιβραβεύεται για τη σωστή του συμπεριφορά και τις σωστές του πράξεις και αντίστοιχα, αν κρίνεται αρνητικά για τις κακές του πράξεις. Αυτό θα το οδηγήσει στο να επιδιώκει μόνο τις επαινετές πράξεις και συμπεριφορές με αποτέλεσμα αυτές να σταθεροποιηθούν και να γίνουν σταδιακά μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα του (*έξεις*).

❖ **«ὀρθή παιδεία»:** Η ιδέα που προβάλλεται με έμφαση στο κείμενο είναι το *ορθό*, το σωστό, αυτό που πρέπει. Εξάλλου, η λέξη *δει*, εμφανίζεται τρεις φορές στο κείμενο.

Αισθητικά σχόλια

Προκειμένου ο Αριστοτέλης να τονίσει τα ευχάριστα και δυσάρεστα συναισθήματα που ακολουθούν τις ηθικές και μη ηθικές πράξεις και για να διαφοροποιήσει τα χαρακτηριστικά που αντιστοιχούν σε όσους διαθέτουν και σε όσους δεν διαθέτουν τις ηθικές αρετές, συσσωρεύει ζεύγη αντιθετικών εννοιών:

«ήδουή» ≠ «λύπη», «χαίρων» ≠ «ἀχθόμενος», «σώφρων» ≠ «ἀκόλαστος»,

«ἀνδρείος» ≠ «δειλός», «φαῦλα» ≠ «καλά», «χαίρω» ≠ «λυποῦμαι»

Ασκήσεις

Ερμηνευτικές

1. Με ποιο κριτήριο μπορεί να αποφανθεί κανείς, συμφωνά με τον Αριστοτέλη, για την οριστική διαμόρφωση των *ἔξεων*;
2. Ποια παραδείγματα χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης για να εξηγήσει το κριτήριο της διαμόρφωσης *ἔξεων*; Συμφωνείτε;
3. Ποια είναι η σχέση μεταξύ ηθικής αρετής και λύπης ή ηδονής και πώς την εξηγεί ο Αριστοτέλης;
4. Ποια είδη ηδονής φαίνεται να διακρίνει ο Αριστοτέλης συμφωνά με τα σχόλια του βιβλίου σας;
5. Ποια θεωρεί ο Αριστοτέλης «ορθή» παιδεία; Συμφωνείτε με τα κριτήρια του;
6. *ἔξεις, ἡδονή, λύπη, σώφρων, ἀκόλαστος, ἀνδρείος, δειλός*: Να δώσετε τον ορισμό κάθε όρου με βάση το κείμενο.
7. Πώς ο Αριστοτέλης συσχετίζει τα συναισθήματα του ανθρώπου με τους σταθερούς τρόπους της συμπεριφοράς του;
8. *Διό δεῖ... οἷς δεῖ*: Ποιος νομίζετε ότι αποφασίζει με τι «πρέπει» να χαίρονται ή να λυπούνται οι νέοι, συμφωνά με τον Αριστοτέλη; Η άποψή του θα ήταν χρήσιμη στη σύγχρονη πραγματικότητα;
9. Πώς αντιλαμβάνεσθε την άποψη ότι η πραγμάτωση της ηθικής αρετής συνεπάγεται ευχαρίστηση για τον άνθρωπο; Μήπως κάποτε συμβαίνει και το αντίθετο, δηλαδή εκείνο που «πρέπει» να κάνουμε - το *ηθικῶς πράττειν* - να μας είναι πιο δυσάρεστο; Ο Αριστοτέλης γράφει σχετικά (HN, 1117b 17-18) ότι: *οὐ δὴ ἐν ἀπάσαις ταῖς ἀρεταῖς τό ἡδέως ἐνεργεῖν ὑπάρχει, πλήν ἐφ' ὅσον τοῦ τέλους ἐφάπτεται* (= *δεν είναι λοιπόν δυνατόν να βρει κανείς σε όλες ανεξαιρέτως τις αρετές μια ενέργεια που συνεπάγεται ηδονή, παρά μόνο εφόσον αυτή επιτυγχάνει το σκοπό της*). Ποια είναι η δική σας άποψη;
10. Να εντοπίσετε και να αναλύσετε το σημείο του κειμένου στο οποίο φαίνεται ότι η ηθική αρετή συνδέεται με την οργανωμένη πολιτική-κοινωνική ζωή.
11. Ποια είναι η αξία του συναισθήματος στον Αριστοτέλη όπως φαίνεται από την ενότητα;
12. Να εντοπίσετε έξι ζευγάρια αντίθετων εννοιών που υπάρχουν στο κείμενο.

Λεξιλογικές

1. Να εντοπίσετε στο κείμενο τις λέξεις που παρουσιάζουν ετυμολογική συγγένεια με τις παρακάτω: *εξής, δέος, άριστος, παράσημο, χαρμόσυνος, ασήμαντος, δουλοφροσύνη, ετυμολογία, απραξία, αγωγή, οδοσήμανση, ανορθόδοξος, επίγονος, αναμονή, επιδείνωση, εποχή, ανεύθυνος*.

2. **ἤχθαι**: Να γράψετε δέκα παράγωγα της λέξης (απλά ή σύνθετα).
3. Να συμπληρώσετε τα κενά των παρακάτω προτάσεων με παράγωγα (απλά ή σύνθετα) του ρήματος «σημαίνω».
- α) Η της λέξης ήταν διττή, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί σύγχυση μεταξύ των παρευρισκομένων.
- β) Στο σημείο αυτό της εθνικής οδού γίνονται πολλά ατυχήματα λόγω της ελλιπούς
- γ) Κάθε μέρα γίνεται έπαρση της ελληνικής
- δ) Όλοι οι συγγενείς του διασκορπίστηκαν στα τέσσερα του ορίζοντα την εποχή του μεταναστευτικού ρεύματος.
- ε) Κάθε εργαζόμενος πρέπει να συγκεντρώνει ένα συγκεκριμένο αριθμό για να μπορέσει να συνταξιοδοτηθεί.
4. Βρείτε την ετυμολογία των παρακάτω λέξεων: *σημείου, ἔξεων, σώφρων, άνδρείος, δειλός, ἤχθαι*.

Ενότητα 6^η (B 6, 1-4)

Η αρετή καθιστά τον άνθρωπο ικανό να εκτελέσει το προορισμένο γι' αυτόν έργο

Δεν πρέπει όμως να το πούμε μόνο έτσι, ότι δηλαδή (η αρετή είναι) *έξη* αλλά και ποιας ακριβώς ποιότητας *έξη*. Πρέπει λοιπόν να πούμε ότι κάθε αρετή, όποιου πράγματος είναι αρετή, και το ίδιο το πράγμα το κάνει να φτάσει στην πιο καλή κατάσταση του και το βοηθά να εκτελέσει με τον σωστό τρόπο το έργο του, όπως για παράδειγμα η αρετή του ματιού κάνει τέλειο και το ίδιο το μάτι και το έργο του· διότι χάρη στην αρετή του ματιού βλέπουμε καλά. Όμοια και η αρετή του αλόγου κάνει το άλογο αξιόλογο και ικανό να τρέξει και να μεταφέρει τον αναβάτη και να μείνει να αντιμετωπίσει τους εχθρούς. Αν λοιπόν έτσι συμβαίνει με όλα τα πράγματα, τότε και η αρετή του ανθρώπου θα είναι η *έξη* χάρη στην οποία ο άνθρωπος γίνεται καλός και χάρη στην οποία θα εκτελέσει σωστά το έργο του. Πώς λοιπόν θα γίνει αυτό... με τον ακόλουθο τρόπο θα γίνει φανερό, αν δηλαδή εξετάσουμε τι λογής είναι η φύση της.

Σχόλια

Δομή

- Διάκριση της αρετής από τις άλλες ἔξεις.

- Παραδείγματα.
- Η αρετή του ανθρώπου.
- Εξαγγελία νέου θέματος.

❖ **«Δεῖ δέ μή μόνον...ἀλλά καί ποία τις»:** Ο Αριστοτέλης έχει καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η αρετή είναι ἔξις, (το προσεχές γένος στο οποίο ανήκει η αρετή) δηλαδή μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα που αποκτιέται με την επανάληψη όμοιων ενεργειών. Γίνεται φανερό όμως ότι οι *ἔξεις* δεν ανήκουν όλες στην ίδια κατηγορία, καθώς η ποιότητά τους εξαρτάται από την ποιότητα των αντίστοιχων ενεργειών. Υπάρχουν δηλαδή καλές και κακές *ἔξεις*. Για το λόγο αυτό πρέπει να διευκρινιστεί ποιας ακριβώς ποιότητας *έξη* είναι η αρετή. Αναζητείται λοιπόν το ιδιαίτερο γνώρισμα, η ειδοποιός διαφορά που ξεχωρίζει την αρετή από τις άλλες *ἔξεις*. Βλ. και σχόλια του βιβλίου σελ. 166

- ❖ **«οὐ ἂν ἦ ἀρετή»:** Με τα παραδείγματα που αναφέρονται στη συνέχεια (ὄφθαλμός, ἵππος) καταδεικνύεται ότι η αρετή είναι μια ιδιότητα που αποδίδεται όχι μόνο στον άνθρωπο, αλλά γενικά σε όλα τα ἔμψυχα και τα ἀψυχα. Δεν είναι μια αποκλειστικά ανθρώπινη ηθική ιδιότητα αλλά έχει ευρεία σημασία: είναι οποιαδήποτε θετική ικανότητα που υπάρχει σε μεγάλο βαθμό (ανωτερότητα σε κάτι) και που έχει κάποια ιδιαίτερα γνωρίσματα.
- ❖ **«αὐτό τε εὖ ἔχον...εὖ ἀποδίδωσιν»:** Διαπιστώνεται ότι δύο είναι τα ιδιαίτερα γνωρίσματα (ειδοποιός διαφορά) που διαφοροποιούν την αρετή από τις άλλες ἔξεις: α) κάνει αυτόν που την έχει να βρίσκεται σε τέλεια κατάσταση και β) βοηθάει αυτόν που την έχει να εκτελεί με σωστό τρόπο το ἔργο που είναι προορισμένο γι' αυτόν.
- ❖ **«αὐτό τε εὖ ἔχον ἀποτελεῖ»:** Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη η φύση δεν κάνει τίποτε ἄσκοπα, αλλά έχει αναθέσει σε κάθε ον που υπάρχει στον κόσμο ένα ἔργο, δηλαδή μια καθορισμένη πορεία με έναν συγκεκριμένο στόχο και προορισμό. Όταν επιτελεστεί το ἔργο, το ον φτάνει στο τέλος του, δηλαδή στην τελείωσή του. Αυτό εννοείται με το ρήμα *ἀποτελεῖ*. Η αρετή λοιπόν κάνει το καθετί να φτάσει στην τελείωσή του.
- ❖ **«τό ἔργον αὐτοῦ εὖ ἀποδίδωσιν»:** Η αρετή, ὅπως προαναφέρθηκε, συντελεῖ στη σωστή επιτέλεση του προορισμένου για τον καθένα ἔργου.
- ❖ **«οἶον ἢ τοῦ ὀφθαλμοῦ...τούς πολεμίους»:** Για να γίνουν πιο κατανοητά τα γνωρίσματα που διαφοροποιούν την αρετή από τις άλλες ἔξεις, καθώς και ο συσχετισμός της αρετῆς με τα πάντα, ἔμψυχα και ἀψυχα, ο Αριστοτέλης δίνει δυο παραδείγματα, ένα από τα ὄργανα του σώματος και ένα από τα ζῶα.
- ❖ **«ἢ τοῦ ἀνθρώπου ἀρετή...ἀποδώσει»:** Ενώ η αρετή κάνει τα ἀψυχα και τα ζῶα *σπουδαῖα*, τον άνθρωπο τον καθιστά *ἀγαθό*, γιατί εδώ έχουμε να κάνουμε με την ηθική αρετή.
- ❖ **«εἰ ἔχει-ἂν εἶη»:** Η υποθετική πρόταση και η δυνητική ἔγκλιση φανερώνουν μετριοπάθεια, διαλλακτικότητα και λόγο επιστημονικό, αντιδογματικό, ἥπιο. Ο φιλόσοφος δεν έχει διάθεση να επιβάλλει τις θέσεις του· αντίθετα, φαίνεται να είναι πρόθυμος να τις συζητήσει περαιτέρω, να τις συμπληρώσει ἢ ακόμα και να τις αναθεωρήσει.
- ❖ **«Πῶς δὲ τοῦτ' ἔσται ...» :** Ο Αριστοτέλης έχει ἤδη αναφέρει ότι την αρετή την αποκτούμε με την επανάληψη καλῶν ενεργειῶν, με τον εθισμό. Με αυτή τη φράση λοιπόν, προαναγγέλλει ότι στη συνέχεια θα διερευνήσει ένα νέο ερώτημα: ποια είναι η φύση της αρετῆς. Ἐτσι θα καταλήξει στην ενότητα 10 στον ορισμό της αρετῆς.

Ασκήσεις

Ερμηνευτικές

1. Σε ποιο συμπέρασμα έχει καταλήξει ο Αριστοτέλης, ὅπως φαίνεται στην αρχή της ενότητας, και ποιο νέο ερώτημα θέτει σχετικά με τη φύση της αρετῆς;
2. Η αριστοτελική *ἔξις* είναι ἔννοια ουδέτερης ποιότητας : μπορεί να έχει θετικό περιεχόμενο ἢ να είναι ἀνάξια λόγου, α) Από τι εξαρτάται η ποιότητα των *ἔξεων*, β) Ποιο εἶδος *ἔξεων* νομίζετε ὅτι καλλιεργεῖ την αρετή και σε τι οδηγούν οι *ἔξεις* ἀντίθετης ποιότητας;
3. Ποιες είναι οι συνέπειες της αρετῆς στο υποκείμενό της και το ἔργο του; Να διασαφηνίσετε την ἀπάντησή σας δίνοντας δικά σας παραδείγματα με ζῶα ἢ πράγματα.

4. Να δικαιολογήσετε τη λειτουργικότητα της επανάληψης του επιρρήματος *εὖ* και του αντίστοιχου επιθέτου του στην ενότητα.
5. *εἰ δὴ ... ἡ ἕξις*. Ο δογματισμός και το αξιωματικό ὕφος δεν ἔχουν καμία σχέση με τον επιστημονικό λόγο, γιατί αυτός επιδέχεται διάψευση. Με αφετηρία την αρχή αυτή να εξηγήσετε τη χρήση των εκφραστικών τρόπων του Αριστοτέλη στο σημείο αυτό· ειδικότερα, τη σημασία που ἔχει το εἶδος της δευτερεύουσας πρότασης και η ἔγκλιση της ανεξάρτητης πρότασης. Με βάση τις παρατηρήσεις σας να χαρακτηρίσετε το ὕφος του φιλοσόφου.
6. Ο Αριστοτέλης στη 2η ενότητα του βιβλίου σας υποστηρίζοντας τη βασική του θέση ὅτι *οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται* ἔκανε διάκριση μεταξύ των χαρακτηριστικών που ἔχουμε *φύσει* και ὁσων αποκτούμε *ἐξ ἔθους*, λέγοντας ὅτι η επανάληψη - άσκηση δεν παίζει κανένα ρόλο σε ὅ,τι ἔχουμε *φύσει*, ὅπως η ὄραση: *οὐ γάρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ...* Ὄταν λοιπόν αναφέρεται στην ἀρετή του οφθαλμοῦ (*ἡ τοῦ ὀφθαλμοῦ ... ἔργον αὐτοῦ*), νομίζετε ὅτι αντιφάσκει; Να δικαιολογήσετε την άποψή σας.
7. Ο Αριστοτέλης στη *Ρητορική* του χρησιμοποιεῖ ἠθικές κατηγορίες για το γραπτό λόγο και μιλάει για «ἐνάρετο» και «πρέπον» ὕφος, για *ἀρετή λέξεως* και *ἔργον λόγου* (1404 b 1 κ.ε.). Ποιο νομίζετε ὅτι εἶναι το περιεχόμενο αυτών των ὁρων; Να δικαιολογήσετε την άποψή σας με χωρία του κειμένου σας.

Λεξιλογικές

1. *ρήτέον* : α) Πῶς λέγονται τα επίθετα που ἔχουν κατάληξη - τος και - τέος; β) Ποια σημασία προσδίδουν σ' αυτά τα επίθετα οι καταλήξεις -τος και -τέος; Δώστε άλλα παραδείγματα στην αρχαία και τη νέα ελληνική.
2. *φανερὸν, εὖ, ἀγαθόν, πολέμιος*: Να δώσετε αντώνυμα των λέξεων αυτών στην αρχαία ελληνική.
3. Να βρείτε στο κείμενο λέξεις, ετυμολογικά συγγενείς με τις παρακάτω: *φόρτος, φυσιολογικός, δρομέας, δωρεά, συνοχή, βάθρο*.
4. *δραμεῖν*: Να σχηματίσετε πέντε σύνθετα θηλυκά ουσιαστικά με πρώτο συνθετικό μια πρόθεση και δεύτερο το θέμα του παραπάνω ρήματος.
5. Να συνδέσετε τις ετυμολογικά συγγενείς λέξεις:

A	B
1. <i>εἰπεῖν</i>	α. θεατής
2. <i>ρήτέον</i>	β. τρέχω
3. <i>δραμεῖν</i>	γ. φέρω
4. <i>ἐνεγκεῖν</i>	δ. λέγω
5. <i>θεωρῶ</i>	

Ενότητα 7^η (B 6, 4-8)

Η ἀρετή βρίσκεται στη μεσότητα.

Προσδιορισμός της έννοιας «μεσότητα»

Μετάφραση

Σε καθετί λοιπόν που είναι συνεχές και διαιρετό είναι δυνατό να πάρουμε (ένα κομμάτι) μεγαλύτερο, (ένα κομμάτι) μικρότερο ἢ (ένα κομμάτι) ἴσο, κι αυτά είτε σε σχέση με το ἴδιο το πράγμα είτε σε σχέση μ' εμάς... Ονομάζω «μέσο σε σχέση με το πράγμα» αυτό που απέχει εξίσου από καθένα από τα άκρα, το οποίο είναι ένα και το ἴδιο για ὅλους, ενώ (ονομάζω) «μέσο σε σχέση μ' εμάς» αυτό που δεν είναι ούτε πάρα πολύ ούτε πολύ λίγο· αυτό βέβαια δεν είναι ούτε ένα ούτε το ἴδιο για ὅλους. Για

παράδειγμα, αν τα δέκα είναι πολλά και τα δύο λίγα, τα έξι θεωρούνται μέσον σε σχέση με το πράγμα· γιατί αυτό υπερέχει και υπερέχεται κατά τον ίδιο αριθμό μονάδων· αυτό λοιπόν είναι το μέσον σύμφωνα με τις διδασκαλίες της αριθμητικής. Το (μέσον) όμως σε σχέση μ' εμάς δεν πρέπει να οριστεί έτσι· γιατί αν για κάποιον το να φάει δέκα «μερίδες» είναι πολύ και λίγο (το να φάει) δύο, ο προπονητής δε θα συστήσει έξι «μερίδες»· γιατί κι αυτό μπορεί να είναι πολύ γι' αυτόν που θα το φάει ή λίγο· πράγματι, (είναι) λίγο για το Μίλωνα, ενώ πολύ γι' αυτόν που είναι αρχάριος στα γυμνάσματα. Το ίδιο και στο τρέξιμο και στην πάλη. Έτσι λοιπόν, κάθε ειδικός αποφεύγει την υπερβολή και την έλλειψη και επιζητεί το μέσο, κι αυτό επιλέγει, όχι όμως το μέσο ως προς τα πράγματα, αλλά (το μέσο) ως προς εμάς.

Σχόλια

Δομή

- Το πολύ και το λίγο.
 - Το μέσον με αντικειμενικά και υποκειμενικά κριτήρια.
 - Παραδείγματα για αντικειμενικό και για υποκειμενικό μέσον.
 - Το υποκειμενικό μέσον ως επιδίωξη κάθε ειδικού.
- ❖ Όσα λέγονται σ' αυτήν την ενότητα είναι απάντηση στο ερώτημα ποια είναι η φύση της αρετής, που τέθηκε στην προηγούμενη ενότητα. Σύμφωνα λοιπόν με τον Αριστοτέλη, η φύση της αρετής, δηλαδή ένα από τα κύρια γνωρίσματά της, είναι η μεσότητα «ως προς το πράγμα» (αντικειμενικό στοιχείο) και «ως προς εμάς» (υποκειμενικό στοιχείο). Γι' αυτό, λοιπόν, πρέπει πρώτα να προσδιορίσει την έννοια της μεσότητας, για να καταλήξει έπειτα στον συσχετισμό της με την ηθική αρετή.
- ❖ «**ἔστι λαβεῖν...πρός ἡμᾶς**»: Πρόκειται για τις τρεις σχέσεις που μπορούν να ισχύσουν ανάμεσα σε δύο οποιαδήποτε μεγέθη (αρχή της τριχοτομίας). Αν φανταστούμε ένα μέγεθος **αβ** : **α** γ δ **β** μπορούμε να πάρουμε: α) ένα κομμάτι **γβ**, β) ένα κομμάτι **αγ**, γ) ένα κομμάτι **αδ**. Το πρώτο από αυτά είναι αυτό που ο Αριστοτέλης ονομάζει *πλείον*, το δεύτερο αυτό που ονομάζει *ἔλαττον* και το τρίτο αυτό που ονομάζει *ἴσον*.
- «Σε σχέση με το πράγμα»: το **γβ** είναι ένα κομμάτι πιο μεγάλο (από το **αγ**), το κομμάτι **αγ** είναι πιο μικρό (από το **γβ**) και το κομμάτι **αδ** είναι ίσο (με το **δβ**).
- «Σε σχέση μ' εμάς»: το κομμάτι **γβ** είναι ένα κομμάτι μεγάλο, το **αγ** ένα κομμάτι μικρό, ενώ το **αδ** ένα σωστό κομμάτι.
- Το **δ** είναι το αντικειμενικό (σε σχέση με το πράγμα) μέσον, αφού απέχει εξίσου από τα σημεία **α** και **β**. Υποκειμενικά όμως (σε σχέση μ' εμάς) το σημείο **δ** είναι ένα μόνο από τα ενδεχόμενα μέσα, αφού το για το κάθε άτομο το μέσον μπορεί να διαφέρει.
- ❖ «**κατά τό πρᾶγμα – ὡς πρὸς ἡμᾶς**»: Μια ποσοτική σχέση μπορεί να ελεγχθεί με δυο κριτήρια: ή με αντικειμενική μέτρηση του ίδιου του πράγματος (*κατ' αυτό τό πρᾶγμα*), οπότε το αποτέλεσμα είναι για όλους το ίδιο, ή με συνδυασμένη των προσωπικών αναγκών και της ανθρώπινης ιδιαιτερότητας καθενός (*ὡς πρὸς ἡμᾶς*), που ανάλογα με το πρόσωπο κάθε φορά η εκτίμηση δίνει διαφορετικό αποτέλεσμα. Το μέσον δηλαδή, σε σχέση μ' εμάς είναι μια επιλογή που γίνεται μετά από συνδυασμένη εκτίμηση των προσωπικών αναγκών και ιδιαιτεροτήτων του καθενός.

- ❖ **«μήτε πλεονάζει μήτε έλλείπει»:** Για τον Αριστοτέλη η κάθε αρετή είναι μεσότητα ανάμεσα σε δυο άκρα, την υπερβολή και την έλλειψη, που έχουν και τα δύο αρνητικό χαρακτήρα. (Οι όροι μεσότητα, υπερβολή, έλλειψη, είναι βασικοί στην Αριστοτελική ηθική). Ένα σχηματικό παράδειγμα είναι το ακόλουθο:

Υπερβολή	Έλλειψη	Μεσότητα=Αρετή
θρασύτητα	δειλία	ανδρεία
ακολασία	αναισθησία	σωφροσύνη
πανουργία	ευήθεια	φρόνηση
κολακεία	απέχθεια	φιλία

Βλ. και σχόλια του βιβλίου σελ. 169

- ❖ **«Οἷον ... ἐπὶ δρόμου καὶ πάλης» :** Ο Αριστοτέλης, προκειμένου να στηρίξει τις θέσεις του, θα δώσει δύο παραδείγματα ακολουθώντας επαγωγικό συλλογισμό.
α) Το παράδειγμα που αναφέρεται στο αντικειμενικό μέσο είναι αριθμητικό και το κριτήριο προσδιορισμού του είναι ποσοτικό.
β) Το παράδειγμα που αναφέρεται στο υποκειμενικό μέσο αντλείται από τον κόπο του αθλητισμού και σχετίζεται με ποιοτικά κριτήρια και μεταβλητούς παράγοντες
- ❖ **«Μίλων»:** Ο Αριστοτέλης εισάγει κατά κανόνα τις θεωρίες του ξεκινώντας από συγκεκριμένα παραδείγματα για να γίνει πιο κατανοητός. Ο Μίλωνας ήταν ένας θρυλικός αθλητής του 6^{ου} αιώνα, φημισμένος για τη δύναμη και τη σωματική του διάπλαση.
- ❖ **«έπιστήμων»:** Δεν πρόκειται για τον επιστήμονα με τη σημερινή σημασία της λέξης, αλλά για τον ειδικό, τον ειδήμονα. Βλ. και σχόλια του βιβλίου σελ. 169
- ❖ **«Οὕτω δὴ ... τὸ πρὸς ἡμᾶς»:** Με το «οὕτω δὴ» ο Αριστοτέλης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι κάθε ειδικός («έπιστήμων»), κάθε άνθρωπος δηλαδή που διαθέτει ένα λογικό κριτήριο, αποφεύγει την υπερβολή και την έλλειψη και επιδιώκει και προτιμά («αἰρεῖται») το μέσον που προσδιορίζεται με υποκειμενικά και όχι με αντικειμενικά κριτήρια. Έτσι, αφού η αρετή είναι μεσότητα και αφού αυτή σχετίζεται με τον ίδιο τον άνθρωπο και τις επιλογές του (όπως έχει ήδη αναφερθεί και σε προηγούμενες ενότητες), οι οποίες ρυθμίζονται από εξωγενείς και μεταβλητούς παράγοντες, αποδεικνύεται ότι η αρετή αποτελεί μεσότητα που προσδιορίζεται με υποκειμενικά κριτήρια και επιλέγεται με τη λογική.
- ❖ Στην ενότητα αυτή προκύπτουν νέα γνωρίσματα της αρετής, την οποία ο Αριστοτέλης προσπαθεί να ορίσει. Τα νέα αυτά στοιχεία είναι:
α) Η αρετή βρίσκεται στο μέσον (ανάμεσα στα δύο άκρα, την υπερβολή και την έλλειψη), το οποίο μάλιστα προσδιορίζεται με κριτήρια υποκειμενικά (πρὸς ἡμᾶς). Αυτό όμως σημαίνει ότι για τον προσδιορισμό αυτό της υποκειμενικής μεσότητας απαραίτητη προϋπόθεση είναι η αυτογνωσία (γνώθι σαυτόν), που είναι πολύ δύσκολη.
β) Η αρετή είναι προϊόν ελεύθερης προαίρεσης του ανθρώπου (τοῦθ' αἰρεῖται) και άρα ο ίδιος φέρει την ευθύνη για την ηθικότητα των πράξεών του.
γ) Η αρετή ρυθμίζεται από τη λογική (έπιστήμων).

Ασκήσεις

Ερμηνευτικές

1. Ο Αριστοτέλης στην προσπάθειά του να προσδιορίσει την έννοια της ηθικής αρετής θέτει επιμέρους ερωτήματα και δίνει απαντήσεις, προχωρώντας βαθμιαία

- μέχρι τον τελικό στόχο, τον ορισμό της έννοιας. Σε ποιο ερώτημα δίνει απάντηση ο φιλόσοφος με όσα αναφέρει σ' αυτήν την ενότητα;
2. Να επισημάνετε τα γνωρίσματα που θεωρεί ο Αριστοτέλης απαραίτητα για ένα πράγμα, ώστε να είναι δυνατόν να του αποδοθούν οι έννοιες *τό πλείον, τό έλαττον* και *τό ίσον*.
 3. Ο φιλόσοφος δομεί εδώ τη σκέψη του γύρω από τις έννοιες της «μεσότητας» και των δυο «ακροτητών». Αφού εντοπίσετε τις λέξεις ή φράσεις (ονοματικά και ρηματικά σύνολα) που αναφέρονται σε κάθε έννοια χωριστά, να διατυπώσετε με δικά σας λόγια τους ορισμούς που δίνει ο Αριστοτέλης.
 4. Ποια κριτήρια χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης για να προσδιορίσει τα είδη της «μεσότητας» και ποιο είδος έχει άμεση σχέση με την ηθική αρετή; Να στηρίξετε την απάντησή σας στο κείμενο.
 5. Τα πρώτα σπέρματα της θεωρίας της «μεσότητας», η οποία εδώ εκτίθεται αναλυτικά, εντοπίζονται σε προηγούμενη ενότητα (4η), όταν ο Αριστοτέλης αναπτύσσει τη σημασία της ηθικής πράξης για την απόκτηση της ηθικής αρετής. Αφού λάβετε υπόψη σας τον αναλυτικό προσδιορισμό της έννοιας, να γυρίσετε στην 4η ενότητα και να σχολιάσετε σ' ένα μικρό κείμενο τις μεσότητες και τις ακρότητες που αναφέρονται ή υπονοούνται εκεί. Στο τέλος να προσθέσετε και δικά σας παραδείγματα. Στο σχολιασμό σας να λάβετε υπόψη σας και όσα λέει ο φιλόσοφος σε άλλο σημείο: *ό δέ τώ θαρρεΐν υπερβάλλων περί τά φοβερά θρασύς... ό δέ τώ φοβεΐσθαι υπερβάλλων δειλός* (HN 1115 b 33 - 40).
 6. Ο Αριστοτέλης, όπως είδαμε ήδη (ενότητες 1, 2, 3) υποστήριξε ότι *ούδεμία τών ήθικών αρετών φύσει ήμϊν έγγίνεται*. Να δείξετε με επιχειρήματα ότι όσα λέγονται σ' αυτήν την ενότητα υποστηρίζουν την παραπάνω βασική σκέψη του φιλοσόφου.
 7. *Ούτω δή πās έπιστήμων... αλλά τό πρός ήμās* υποστηρίζει ο Αριστοτέλης. Να δείξετε ότι απαραίτητη προϋπόθεση αυτού είναι η σωκρατική προτροπή *γνώθι σαυτόν* και γι' αυτό η κατάκτηση της ηθικής αρετής γίνεται δύσκολο και επίπονο έργο.
 8. *Διαφερόντως γάρ δή καί τόδε έχομεν ώστε τολμån τε οί αύτοί μάλιστα καί περί ών έπιχειρήσομεν έκλογίζεσθαι· ό τοΐς άλλοις άμαθία μέν θράσος, λογισμός δέ όκνον φέρει. κράτιστοι δ' άν τήν ψυχήν δικαίως κριθεΐεν οί τά τε δεινά καί ήδέα σαφέστατα γινώσκοντες καί διά ταύτα μή άποτρεπόμενοι έκ τών κινδύνων* (Θουκ. II, 40, 3), υποστηρίζει ο Περικλής παρουσιάζοντας τις αρετές του Αθηναίου πολίτη στον Έπιτάφιο. Να συσχετίσετε αυτό το χωρίο με την άποψη του Αριστοτέλη *πās έπιστήμων... αλλά τό πρός ήμās*.

Λεξιλογικές

1. Να βρείτε στο κείμενο συνώνυμα των λέξεων : *κελεύω, ήπτον, προτιμώ, έπαΐων, βιβρώσκω*.
2. *φεύγω* : Χρησιμοποιώντας το ρήμα να δώσετε στην αρχαία ελληνική α) τον πολιτικό όρο «οι εξόριστοι», β) τη σημασία του δικανικού όρου *φεύγω φόνου*.
3. *πράγμα, έλλείπω, φαγεΐν*: Να γράψετε από τέσσερις τουλάχιστον ομόρριζες λέξεις για καθεμιά από τις παραπάνω.
4. Με ποιες λέξεις του κειμένου παρουσιάζουν ετυμολογική συγγένεια οι λέξεις: *απόβλητα, ταυτότητα, εχεμύθεια, λάφυρο, λοιπόν, διαδρομή*.
5. Να δώσετε για κάθε θέμα του ρήματος «βάλλω» παράγωγα (απλά ή σύνθετα) στα νέα ελληνικά:
βαλ-:
βελ-:

βλη-:

βολ-:

6. Να δώσετε για κάθε θέμα του ρήματος «έχω» παράγωγα (απλά ή σύνθετα) στα νέα ελληνικά:

εχ-:

οχ-:

οχ-:

-ούχος

-ουχία:

ωχ-:

7. Α. Να χαρακτηρίσετε την ετυμολογική προέλευση των παρακάτω συνθέτων ως σωστή ή λανθασμένη:

α) *υπερβολή* < *υπέρ* + *βούλομαι*

β) *αλείπτης* < *ά* (στερητ.) + *λείπω*

γ) *άναλογία* < *ανά* + *λέγω*

δ) *έπιστήμων* < *έπίσταμαι*

ε) *προστάζω* < *πρό* + *στάζω*

Β. Να δώσετε τη σωστή ετυμολογική προέλευση των λανθασμένων περιπτώσεων.

Ενότητα 8^η (Β 6, 9-10)

Όπως η τέχνη, έτσι και ηθική αρετή στοχεύει στο μέσο

Μετάφραση

Αν λοιπόν κάθε τέχνη εκπληρώνει σωστά το έργο της μ' αυτό τον τρόπο, αποβλέποντας στη μεσότητα και κατευθύνοντας προς αυτό τα έργα της (γι' αυτό συνηθίζουμε να λέμε στο τέλος για τα έργα που είναι σωστά ότι δεν έχουμε τίποτα ούτε να αφαιρέσουμε ούτε να προσθέσουμε, επειδή η υπερβολή και η έλλειψη φθείρουν το σωστό, ενώ η μεσότητα το διασώζει, και οι καλοί τεχνίτες, όπως λέμε, εργάζονται αποβλέποντας σ' αυτό), και αν η αρετή είναι ακριβέστερη και ανώτερη από κάθε τέχνη, όπως ακριβώς και η φύση, τότε θα έχει ως στόχο της το μέσο. Φυσικά, μιλώ για την ηθική· γιατί αυτή αναφέρεται στα πάθη και στις πράξεις, και σ' αυτά υπάρχει η υπερβολή και η έλλειψη και το μέσον.

Σχόλια

Δομή

- Ο ρόλος της μεσότητας (και της υπερβολής και της έλλειψης) στην τέχνη.
- Συσχετισμός αρετής – τέχνης – φύσης.
- Ηθική αρετή και μεσότητα.

❖ **«έπιστήμη – τέχνη»:** Ο όρος *επιστήμη* στην εποχή του Αριστοτέλη έχει ευρύτερη σημασία από τη σημερινή. Σημαίνει την καλή κατάρτιση όχι μόνο σε ένα γνωστικό θεωρητικό τομέα, αλλά και σε μια τέχνη ή σε μια τεχνική μέθοδο, σε ένα αγώνισμα κτλ. Γι' αυτό και εναλλάσσεται με τη λέξη *τέχνη*, με την οποία έχει το ίδιο σημασιολογικό περιεχόμενο (*επιστήμη=τέχνη επιστήμων=τεχνίτης*). Βλ. και σχόλια του βιβλίου σελ. 171

- ❖ **«ὄθεν εἰώθασιν...ἐργάζονται»:** Όταν η τέχνη - επιστήμη λειτουργεί σωστά, επιδιώκει τη μεσότητα και γι' αυτό τα έργα που δημιουργεί είναι τέλεια, ολοκληρωμένα («τοῖς εὖ ἔχουσι ἔργοις»). Με τον όρο «ολοκληρωμένο έργο» εννοείται αυτό που βρίσκεται στη μεσότητα, που τηρεί το μέτρο και την αρμονία και εξισορροπεί τις αντιθέσεις ανάμεσα στην υπερβολή και στην έλλειψη. Γι' αυτό από αυτό δεν μπορούμε ούτε να αφαιρέσουμε κάτι («οὐτ' ἀφελείν»), γιατί δεν έχει κάτι περιττό και με την αφαίρεση θα το οδηγήσουμε στην έλλειψη, ούτε να προσθέσουμε κάτι («οὔτε προσθεῖναι»), γιατί δεν του λείπει κάτι και με την πρόσθεση θα το οδηγήσουμε στην υπερβολή. Επομένως, γίνεται κατανοητό ότι η υπερβολή και η έλλειψη διαταράσσουν την ισορροπία και καταστρέφουν την τελειότητά του («φθειρούσης»), ενώ η μεσότητα τη διαφυλάσσει («σωζούσης»). Αυτός είναι ο γενικά παραδεκτός κανόνας του ωραίου, κυρίως όσον αφορά την τέχνη (στο σωστά φτιαγμένο έργο δεν έχουμε ούτε να προσθέσουμε ούτε να αφαιρέσουμε τίποτα). Κάθε τεχνίτης λοιπόν έχοντας την αίσθηση του μέτρου (μεσότητα) επιδιώκει το εὖ, που είναι η αριστεία του έργου.
- ❖ **«ἢ δ' ἀρετή... ἂν εἴη στοχαστική»:** Στο χωρίο αυτό ο Αριστοτέλης συσχετίζει τις έννοιες τέχνη (η οποία εδώ ταυτίζεται με τον όρο «έπιστήμη»), φύση και αρετή και διαπιστώνει ότι έχουν ένα κοινό γνώρισμα, αλλά και διαφορές (βλ. σχόλια του βιβλίου σελ. 171).
Για να αποδείξει ότι η αρετή έχει ως στόχο της το μέσον, διατυπώνει τον εξής υποθετικό συλλογισμό:
1η προκείμενη: αν η τέχνη στοχεύει στο μέσον («Εἰ δὴ πᾶσα ἐπιστήμη ... ἄγουσα τὰ ἔργα»)
2η προκείμενη: αν η αρετή είναι ακριβέστερη και ανώτερη από την τέχνη («ἢ δ' ἀρετὴ πάσης τέχνης ἀκριβεστέρα καὶ ἀμείνων ἐστίν»)
Συμπέρασμα: η αρετή έχει ως στόχο της το μέσον («τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστική»).

Καλό είναι να επισημανθεί εδώ ότι η χρήση υποθετικού συλλογισμού υποδηλώνει μετριοπάθεια, διαλλακτικότητα και έλλειψη δογματισμού. Άλλωστε, μέσα στο πλαίσιο της επιστημονικής έρευνας εντάσσεται και η διατύπωση υποθέσεων, οι οποίες αργότερα επαληθεύονται ή διαψεύδονται. Τη μετριοπάθεια και τη διαλλακτικότητα υποδηλώνει και η χρήση της δυνητικής ευκτικής στο χωρίο «τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστική», η οποία δηλώνει το πιθανό και ενδεχόμενο. Η αρχική αυτή υπόθεση θα πάρει τη μορφή συμπεράσματος διατυπωμένου σε οριστική έγκλιση στην αμέσως επόμενη ενότητα. Βλ. και σχόλια του βιβλίου σελ. 172

- ❖ **«ὥσπερ καὶ ἡ φύσις»:** Η φύση (όπως και η αρετή), σύμφωνα με τον Αριστοτέλη είναι ανώτερη και ακριβέστερη από κάθε τέχνη. Αυτό συμβαίνει γιατί κάθε φυσική ύπαρξη τείνει προς την τελειότερη μορφή της, την ολοκλήρωσή της, ενώ κάθε έργο τέχνης μένει αμετάβλητο και δεν τείνει πουθενά. Εξάλλου, η τέχνη μιμείται τη φύση.
- ❖ **«...τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστική.»:** Η αρετή της μεσότητας, αποτελούσε γνώρισμα της αρχαιοελληνικής σκέψης και συναντάται σε πολλές εκφάνσεις της ζωής τους.
α) Στην καθημερινή ζωή τους: οι γνωστές φράσεις «μηδὲν ἄγαν» και «μέτρον ἄριστον», που υποδεικνύουν την τήρηση του μέτρου. Επιπλέον, η «ἕβρις» προς τους θεούς αποτελούσε υπέρβαση του μέτρου και επέφερε την τιμωρία.
β) Στην τέχνη: τα έργα τέχνης των αρχαίων Ελλήνων είχαν ως γνώρισμα τη μεσότητα. Οι αρχαίοι Έλληνες, αντίθετα με τους ανατολικούς λαούς, απέφευγαν την υπερβολή
γ) Στη φιλοσοφία: την τήρηση του μέτρου εξυμνούσε τόσο ο Δημόκριτος όσο και ο

Πλάτων. Επίσης, ο Πυθαγόρας και οι Πυθαγόρειοι, καθώς και ο Ιπποκράτης στην ιατρική του, τόνιζαν την αξία του μέτρου για τη διατήρηση της υγείας.

- ❖ **«λέγω δέ τήν ἠθικὴν»:** Ὅσα αναφέρθηκαν παραπάνω αφορούν τις ηθικές αρετές. Οι διανοητικές αρετές δεν είναι μεσότητες, γιατί είναι ασυμβίβαστες με τις έννοιες *υπερβολή* και *έλλειψη*. Δεν μπορούμε λ.χ. να μιλήσουμε για υπερβολή στη σοφία, την ευφυΐα, την κρίση κτλ. Η διανοητική αρετή δεν πρέπει να σταματά στη μέση και να αποφεύγει την υπεροχή αλλά το άριστο είναι να προχωρά κανείς στη γνώση όσο μπορεί· ισχύει δηλαδή εδώ ο κανόνας της άμιλλας για το καλύτερο.
- ❖ **«περί πάθη καί πράξεις»:** ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι τα «πάθη» είναι άλογες παρορμήσεις της ψυχής και βιολογικές ιδιότητες του ανθρώπινου είδους. Η ηθική αρετή αναφέρεται σε συναισθηματικές διαθέσεις και αντιδράσεις (*πάθη*), όσο και σε πρακτικές δραστηριότητες και συμπεριφορές (*πράξεις*).

Αισθητικά σχόλια

Αντιθέσεις

«ἀφελεῖν ≠ προσθεῖναι», «φθειρούσης ≠ σωζούσης», «ἐλλείψεως, ὑπερβολῆς ≠ μεσότητος»

Επανάληψη

«οὔτε – οὔτε»

Οι παραπάνω αντιθέσεις και η επανάληψη των «οὔτε – οὔτε» τονίζουν την κρίσιμη διαφορά της έλλειψης και της υπερβολής από τη μεσότητα, καθώς και την άποψη ότι η υπερβολή και η έλλειψη ανατρέπουν την ισορροπία που υπάρχει στα έργα τέχνης, ενώ η μεσότητα τη διαφυλάττει.

Ασκήσεις

Ερμηνευτικές

1. Ο όρος *επιστήμη* στον Αριστοτέλη άλλοτε ισοδυναμεί με τον όρο *τέχνη*, ενώ άλλοτε χρησιμοποιείται με τη συνηθισμένη και σήμερα σημασία του (συστηματοποιημένη γνώση), οπότε και εντάσσεται από τον φιλόσοφο στις διανοητικές αρετές. Με ποιο περιεχόμενο χρησιμοποιείται ο όρος στην ενότητα; Ποιο είδος «μεσότητας» αντιστοιχεί σε κάθε σημασία του όρου;
2. Χρησιμοποιώντας όρους της αριστοτελικής φιλοσοφίας, να δώσετε τον ορισμό των άριστων έργων και να τον αιτιολογήσετε.
3. Ποιο κοινό γνώρισμα και κυρίως ποιες διαφορές διαπιστώνει ο Αριστοτέλης ότι έχουν οι έννοιες: *τέχνη (ἐπιστήμη)*, *ἀρετή*, *φύσις*;
4. Να δώσετε με δικά σας λόγια τη σχέση της ηθικής αρετής με την τέχνη και τη φύση. Ποιο κριτήριο χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης ως βάση σ' αυτόν τον συσχετισμό; Να αιτιολογήσετε την υπεροχή της φύσης και της ηθικής αρετής απέναντι στην τέχνη.
5. Στην αριστοτελική (τυπική) Λογική έχουμε υποθετικούς συλλογισμούς των οποίων το συμπέρασμα εξάγεται από προκείμενες προτάσεις από τις οποίες η μία τουλάχιστον είναι υποθετική. α) Να επισημάνετε έναν τέτοιο συλλογισμό στο κείμενό σας και να τον καταγράψετε προτάσσοντας τις προκείμενες προτάσεις και καταλήγοντας στο συμπέρασμα. β) Νομίζετε ότι ένα τέτοιο είδος συλλογισμού ταιριάζει στο επιστημονικό ύφος;
6. Καθώς η Αντιγόνη οδηγείται στην υπόγεια φυλακή της, στο τέταρτο επεισόδιο της ομώνυμης τραγωδίας του Σοφοκλή, απευθύνει τελευταίο χαιρετισμό στους συμπολίτες της (στ. 801-882), ψάλλοντας μαζί με τον Χορό ένα θρηνητικό

τραγούδι (κομμός). Μέσα σ' αυτή την ατμόσφαιρα ο Κορυφαίος σε μια αποστροφή του προς την ηρωίδα λέει:

ΧΟ. Σκαρφάλωσες στην κορυφή του θράσους
και στον απρόσιτο της Δίκης θρόνο,
παιδί μου, παραπάτησες.

Μετάφραση: Κ. Χ. Μύρης

Να εντοπίσετε τα κοινά στοιχεία μεταξύ των απόψεων του Αριστοτέλη για τη «μεσότητα», την «έλλειψη» και την «υπερβολή», και της μομφής που επιρρίπτει ο Κορυφαίος στην κόρη του Οιδίποδα. Νομίζετε ότι ο Αριστοτέλης θα συμφωνούσε με την άποψη του Κορυφαίου του Χορού;

Λεξιλογικές

1. Να σχηματίσετε ένα παράγωγο επίθετο για κάθε ρηματικό τύπο, χρησιμοποιώντας την παραγωγική κατάληξη που σας δίνεται, και να γράψετε τη σημασία του, όπως στο παράδειγμα :

νέμω -άς (-άδος) = νομάς, άδος (= ο νεμόμενος, αυτός που γυρίζει από τόπο σε τόπο για να βρει βοσκή).

προβλέπω -ιμος:.....

άφελειν -τικός:.....

φθειρούσης -τός:.....

σωζούσης -τήριος:.....

νοῦς + ἔχω -ής:.....

2. Να συνδέσετε τις λέξεις της στήλης Α με τις σημασιολογικά συγγενείς τους στη στήλη Β.

A

(α) ακριβής

(β) ακριβός

B

1. ακριβοπληρώνω

2. ακριβοδίκαιος

3. ακριβολόγος

4. ακριβοθώρητος

5. μονάκριβος

6. ανακριβής

7. ανεξακριβωτος

3. Να εντοπίσετε στο κείμενο τέσσερις ρηματικούς τύπους σύνθετων ρημάτων και να σχηματίσετε από το κάθε σύνθετο ένα παράγωγο ουσιαστικό και ένα αντίστοιχο επίθετο.

4. Να συμπληρώσετε τα κενά των παρακάτω προτάσεων με ομόρριζα (απλά ή σύνθετα) της λέξης «έπιτελεί».

α. Το δύσκολο έργο που ανέλαβε να εκπονήσει, σήμερα βρίσκεται στο του στάδιο.

β. Δεν επιτρέπει στον εαυτό του το παραμικρό λάθος. Η του δεν έχει όρια.

γ. Ετοίμασε το σπίτι για να υποδεχτεί τους καλεσμένους της. Όλα ήταν τακτοποιημένα στην

δ. Κατά την μιας συνταγής ζαχαροπλαστικής χρειάζεται απόλυτη αυτοσυγκέντρωση και προσοχή.

ε. Επιστρατεύτηκε όλο το της εκπομπής, για να προκύψει το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα.

5. Να βρείτε στο κείμενο λέξεις ετυμολογικά συγγενείς με τις παρακάτω: *μεσοπόλεμος, βαλβίδα, υπόλοιπο, σωσίβιο, υιοθεσία, πραγματεία.*
6. Να δώσετε δύο ομόρριζα (απλά ή σύνθετα) στα νέα ελληνικά για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις: *ἄγουσα, προσθείναι, φθειρούσης, σωζούσης, λέγομεν, ἠθικὴν.*

Ενότητα 9^η (B 6, 10-13)
Σημαντικές διευκρινίσεις για το περιεχόμενο
της έννοιας «μεσότητας»

Μετάφραση

Για παράδειγμα, είναι δυνατό κανείς να φοβηθεί, να δείξει θάρρος, να επιθυμήσει, να οργιστεί, να ευσπλαχνιστεί και γενικά να νιώσει ευχαρίστηση ή δυσαρέσκεια και περισσότερο και λιγότερο, και τα δύο αυτά δεν είναι καλά· όμως, (το να τα αισθανθεί κανείς αυτά) τη στιγμή που πρέπει, σε σχέση με τα πράγματα που πρέπει, σε σχέση με τους ανθρώπους που πρέπει, για το λόγο που πρέπει και με τον τρόπο που πρέπει, (αυτό είναι) το μέσον και το άριστο, πράγμα το οποίο είναι ακριβώς (χαρακτηριστικό) της αρετής. Όμοια και στις πράξεις υπάρχει υπερβολή, έλλειψη και μεσότητα. Η αρετή αναφέρεται στα πάθη και στις πράξεις, όπου η υπερβολή αποτελεί λάθος και κατακρίνεται, όπως και η έλλειψη, ενώ η μεσότητα επαινείται και είναι το σωστό· και τα δύο αυτά πάνε μαζί με την αρετή. Επομένως η αρετή είναι ένα είδος μεσότητας, καθώς στοχεύει στο μέσο.

Σχόλια

Δομή

- Η υπερβολή, η έλλειψη και το μέσον στα συναισθήματα.
 - Η υπερβολή, η έλλειψη και το μέσον στις πράξεις.
 - Συσχετισμός της αρετής με τη μεσότητα.
- ❖ **«Οἶον καί φοβηθῆναι...λυπηθῆναι»:** Στην 8η ενότητα ο Αριστοτέλης είχε καταλήξει στη θέση ότι οι ηθικές αρετές σχετίζονται με τα συναισθήματα και τις πράξεις, γιατί σ' αυτά υπάρχει υπερβολή και έλλειψη και το μέσον. Έρχεται, λοιπόν, στην ενότητα αυτή να αποδείξει την παραπάνω θέση με επαγωγικό τρόπο δίνοντας ενδεικτικά κάποια παραδείγματα συναισθημάτων, τα οποία διακρίνονται σε ευχάριστα και δυσάρεστα. Τονίζει ότι σ' αυτά υπάρχει υπερβολή και έλλειψη, καθώς μπορούμε να τα βιώσουμε είτε σε μεγαλύτερο είτε σε μικρότερο βαθμό.
- ❖ **«μᾶλλον καί ἥττον»:** Τα επιρρήματα αυτά συγκριτικού βαθμού θα πρέπει να συμπληρωθούν από τη γενική «*τοῦ δέοντος*». Όλα τα παραπάνω συναισθήματα μπορούν να εκδηλωθούν περισσότερο ή λιγότερο από όσο πρέπει, πράγμα όμως που αποτελεί σφάλμα (*ἀμφότερα οὐκ εὖ*). Αυτό το ποσοτικό κριτήριο οδηγεί στο σωστό αποτέλεσμα, στη μεσότητα (=αρετή).

- ❖ **«τό δ' ὅτε δεῖ...ὡς δεῖ»:** Με τους προσδιορισμούς αυτούς δηλώνονται τα ποιοτικά κριτήρια που διαμορφώνουν το επιθυμητό αποτέλεσμα (εὖ), το οποίο είναι μέσον τε καί ἄριστον, δηλαδή την αρετή στα συναισθήματα. Τα κριτήρια αυτά είναι:
- η χρονική στιγμή κατά την οποία πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα (ὅτε δεῖ)
 - οι συνθήκες σε σχέση με τις οποίες πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα (ἐφ' οἷς)
 - οι ἄνθρωποι για τους οποίους πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα (πρός οὓς)
 - ο λόγος για τον οποίο πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα (οὗ ἕνεκα)
 - ο τρόπος με τον οποίο πρέπει να εκδηλώνουμε ένα συναίσθημα (ὡς δεῖ).
- Άρα, σύμφωνα με όλα τα παραπάνω, μια συναισθηματική αντίδραση (πάθος) για να είναι μεσότητα (=αρετή) πρέπει να εκπληρώνει και τις δύο κατηγορίες κριτηρίων:
1. τα ποσοτικά → να εκδηλώνεται στο σωστό βαθμό, ούτε περισσότερο ούτε λιγότερο
 2. τα ποιοτικά → να εκδηλώνεται τον κατάλληλο χρόνο, σε σχέση με τα σωστά πράγματα και με τα σωστά άτομα, για τις σωστές αιτίες και με το σωστό τρόπο.
- ❖ **«μέσον τε καί ἄριστον»:** Η αρετή είναι μεσότητα (μέσον), αφού απέχει εξίσου από την υπερβολή και την έλλειψη, όμως ταυτόχρονα είναι το σπουδαιότερο και υψηλότερο χαρακτηριστικό για τον άνθρωπο (ἄριστον). Για τον Αριστοτέλη «ἄριστον» είναι η τελειότητα, το «τέλος», η ανώτερη αξία των όντων που προκύπτει από τη μεσότητα. Εδώ λοιπόν αποκτά τη σημασία του ιδανικού, του προτύπου, της μετρημένης συμπεριφοράς που οφείλουμε να ακολουθήσουμε, αν θέλουμε να κατακτήσουμε την αρετή, που είναι η μεσότητα. Έτσι οι δύο έννοιες τελικά ταυτίζονται.
- ❖ **«Ὅμοίως καί περί τὰς πράξεις»:** Η αρχή της μεσότητας εφαρμόζεται και στην περιοχή των συναισθημάτων (πάθη), αλλά και στις συμπεριφορές (πράξεις). Οι δύο αυτές κατηγορίες εκδηλώσεων συναποτελούν το πεδίο ανάπτυξης και άσκησης της ηθικής αρετής.
- ❖ **«ἐν οἷς ἡ μὲν ὑπερβολή...κατορθοῦται»:** Η εκπλήρωση της μεσότητας στις πράξεις αποδεικνύεται από το αποτέλεσμα σε πρακτικό και αξιολογικό επίπεδο.
- Πρακτικό επίπεδο → η πράξη έχει επιτυχή έκβαση και εκπληρώνει το στόχο της (κατορθοῦται) ή σε περίπτωση υπερβολής ή έλλειψης αστοχεί (ἁμαρτάνεται).
- Αξιολογικό επίπεδο → η πράξη έχει την κοινωνική αποδοχή (ἐπαινεῖται) ή αποδοκιμάζεται κοινωνικά (ψέγεται)
- Οι ρηματικοί τύποι «ἁμαρτάνεται» και «κατορθοῦται» αναφέρονται στο ἔργο του υποκειμένου της ηθικής πράξης, ενώ οι φράσεις «ὅτε δεῖ ... ὡς δεῖ» και οι ρηματικοί τύποι «ψέγεται» και «ἐπαινεῖται» υποδηλώνουν την κοινωνική διάσταση της αρετής.
- ❖ Η διπλή χρήση των «δεῖ» («ὅτε δεῖ», «ὡς δεῖ»), τα τρία «δεῖ» που εννοούνται («ἐφ' οἷς (δεῖ)», «πρός οὓς (δεῖ)», «οὗ ἕνεκα (δεῖ)»), η εννοούμενη γενική συγκριτική («καί μᾶλλον καὶ ἥτιον (τοῦ δέοντος)») και οι ρηματικοί τύποι «ψέγεται» και «ἐπαινεῖται» υποδηλώνουν τον κοινωνικό χαρακτήρα της αρετής, η οποία καλλιεργείται ως προορισμός από την «πόλι». Οι τύποι αυτοί φανερώνουν ότι ο Αριστοτέλης έδινε πολύ μεγάλη σημασία στην άποψη της κοινής γνώμης ως έκφραση των πολιτών της πόλης, του υψηλότερου τύπου κοινωνίας που μπορεί να πετύχει την ευδαιμονία. Η κοινή γνώμη, δηλαδή η κοινωνία, είναι αυτή που καθορίζει τι είναι σωστό και τι λάθος, ποια συμπεριφορά πρέπει να ακολουθούμε και ποια όχι και αυτή είναι που ψέγει ή επαινεῖ τα συναισθήματα και τις πράξεις μας. Εξάλλου, σ' αυτό ακριβώς ἔγκειται και **η διαφορά του Αριστοτέλη από τον Πλάτωνα**. Η αρετή, για τον Αριστοτέλη, είναι μια ανθρώπινη ιδιότητα, η οποία μπορεί να

προσεγγιστεί και να κατακτηθεί από τον καθένα που λειτουργεί με βάση τη λογική, τον ορθό λόγο, και καταβάλλει επίπονη προσπάθεια. Αντίθετα, η πλατωνική αρετή τοποθετείται σ' έναν κόσμο νοητό και μεταφυσικό, έξω από τον χώρο της πρακτικής ζωής του ανθρώπου. Δεν μπορεί να προσεγγιστεί από τον καθένα και μόνο κατά θεία παραχώρηση μπορεί να γίνει κτήμα του ανθρώπου.

❖ **«Μεσότης τις...τοῦ μέσου»:** Πρόκειται για το συμπέρασμα που προέκυψε από όλη την παραπάνω αποδεικτική διαδικασία: η αρετή είναι ένα είδος μεσότητας, εφόσον στοχεύει στο μέσον. Αναλυτικά ο συλλογισμός είναι ο ακόλουθος:

1. το μέσον επαινείται και είναι το σωστό
2. ο έπαινος και το σωστό πάνε μαζί με την αρετή

Άρα: η αρετή είναι μεσότητα

❖ Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι ενώ στην προηγούμενη ενότητα ο Αριστοτέλης κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η αρετή είναι μεσότητα με έναν μετριοπαθή τρόπο (χρησιμοποιώντας υποθετικό συλλογισμό και δυνητικό συμπέρασμα), τώρα, αφού έχει υποβάλει σε έλεγχο με παραδείγματα τις υποθέσεις και το δυνητικό συμπέρασμα, καταλήγει σε έναν δεύτερο συλλογισμό και οριστικοποιεί το συμπέρασμα αναδιατυπώνοντάς το με βεβαιότητα (χρησιμοποιεί οριστική).

Αισθητικά σχόλια

Σχήμα λιτότητας

«οὐκ εὖ»: εκφράζει με ήπιο τρόπο την αποδοκιμασία της υπερβολής και της έλλειψης από τον Αριστοτέλη.

Πολυσύνδετα σχήματα

«οἶον καὶ φοβηθῆναι καὶ θαρρῆσαι καὶ ἐπιθυμῆσαι καὶ ὀργισθῆναι καὶ ἐλεῆσαι καὶ ὄλωσ ἡσθῆναι καὶ λυπηθῆναι ἔστι καὶ μᾶλλον καὶ ἥτιον»:

τονίζει τη διάκριση των συναισθημάτων σε ευχάριστα και δυσάρεστα, καθώς και τις έννοιες της υπερβολής και της έλλειψης.

«τὸ δ' ὅτε δεῖ καὶ ἐφ' οἷς καὶ πρὸς οὓς καὶ οὗ ἕνεκα καὶ ὡς δεῖ»:

δίνει έμφαση στις προϋποθέσεις που πρέπει να ισχύουν, για να τηρηθεί το μέσον στα συναισθήματα.

«ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ τὸ μέσον»:

τονίζει τα στοιχεία που συσχετίζουν την αρετή με τα συναισθήματα και τις πράξεις.

Αντιθέσεις

«ἢ μὲν ὑπερβολὴ ... ἢ δ' ἔλλειψις», «ἀμαρτάνεται ≠ κατορθοῦται», «ψέγεται ≠ ἐπαινεῖται»:

τονίζεται η αποδοκιμασία της υπερβολής και της έλλειψης και η αποδοχή της μεσότητας.

Πρωτύστερο σχήμα

«ἐπαινεῖται καὶ κατορθοῦται»:

δίνει έμφαση στον έπαινο και την αποδοχή της μεσότητας.

Ασκήσεις

Ερμηνευτικές

1. Στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης διευκρινίζει τις σκέψεις που διατύπωσε πιο πάνω, κυρίως στην τελευταία περίοδο της προηγούμενης ενότητας: *λέγω δὲ τήν*

- ἠθικήν· αὕτη γάρ ... καί τό μέσον. α) Ποιον τρόπο ανάλυσης χρησιμοποιεί ο φιλόσοφος για να δώσει τις διευκρινίσεις που θεωρεί αναγκαίες; (Προσέξτε τη λέξη με την οποία εισάγεται η ενότητα). β) Να αποδώσετε με δικά σας λόγια τις διευκρινίσεις αυτές.
2. Σε ποια πάθη αναφέρεται στην ενότητα ο Αριστοτέλης και ποιες γενικότερες συναισθηματικές καταστάσεις τα συνοδεύουν;
 3. *μέσον τε καί ἄριστον*: Πώς εξηγείται η φαινομενικά οξύμωρη αυτή φράση;
 4. Όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα (7η), η μεσότητα που έχει σχέση με την ηθική αρετή ορίζεται με κριτήριο το υποκείμενό της (*προς ἡμᾶς*). Ποια κριτήρια προσθέτει εδώ ο φιλόσοφος, ώστε να οριστεί πληρέστερα η έννοια της «μεσότητας»;
 5. Να εντοπίσετε τα ΡΣ της ενότητας που αναφέρονται στις έννοιες της υπερβολής και της μεσότητας. Ποια από αυτά αναφέρονται στο έργο του υποκειμένου της ηθικής αρετής και ποια υποδηλώνουν την κοινωνική της διάσταση;
 6. Ποιος ο ρόλος του ρήματος «δεῖ» στο κείμενο;
 7. Α. Να συμπληρώσετε την πρόταση που λείπει, ώστε να ολοκληρωθούν οι συλλογισμοί:
 - (α) 1. *Τό δ' ὅτε δεῖ καί ἐφ' οἷς καί πρός οὖς καί οὐ ἔνεκα καί ὡς δεῖ, μέσον τε καί ἄριστον.*
 2. *ὄπερ (=τό ἄριστον) ἐστίν τῆς ἀρετῆς.*
 3.
 - (β) 1. *Τό μέσον ἐπαινέται καί κατορθοῦται.*
 2.
 3. *Μεσότης τις ἄρα ἐστίν ἡ ἀρετή.*
 - Β. Να εξηγήσετε με δικά σας λόγια το δεύτερο συλλογισμό.
 8. Στην προηγούμενη ενότητα παρατηρήσαμε ότι ο φιλόσοφος διατύπωσε τη σκέψη του υποθετικά (*εἰ δὴ πᾶσα ἐπιστήμη*) και δυνητικά (*ἢ δ' ἀρετή ... τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστική*). Στο τέλος της νέας ενότητας (9η) ο τρόπος παρουσίασης της ίδιας σκέψης αλλάζει: *Μεσότης τις ἄρα ἐστίν ἡ ἀρετή, στοχαστική γε οὖσα τοῦ μέσου*. Πώς εξηγείται η διαφορά στη διατύπωση και τι συμπεράσματα συνάγει κανείς από αυτό για το επιστημονικό ήθος του Αριστοτέλη;
 9. Πώς οργανώνει τη σκέψη του ο Αριστοτέλης στην ενότητα αυτή; Συγκεκριμένα: α) Πώς λειτουργεί η πρώτη λέξη του κειμένου και ποιος τρόπος ανάλυσης χρησιμοποιείται; β) Ποιος είναι ο συλλογισμός στο τέλος του κειμένου; γ) Πώς μπορούμε να συσχετίσουμε αυτόν το συλλογισμό με το συλλογισμό της προηγούμενης ενότητας και ποιο συμπέρασμα συνάγουμε για τον τρόπο με τον οποίο εκθέτει τα θέματά του ο Αριστοτέλης;
 10. Ποια στοιχεία του κειμένου δίνουν την κοινωνική διάσταση της αρετής;

Λεξιλογικές

1. Να εντοπίσετε στο κείμενο τα αντώνυμα των λέξεων: *φοβηθῆναι, λυπηθῆναι, ἦπτον, ἔλλειψις, ἀμαρτάνεται, ἐπαινέται* και της φράσης *οὐκ εὖ*.
2. *κατορθοῦται*:
 - Α. Ποια σημασία έχει το ρήμα στο κείμενο;
 1. *επιτυγχάνεται*
 2. *αποτελεί κατόρθωμα*
 3. *είναι το ορθό*
 - Β. Να γράψετε τέσσερα ομόρριζα ουσιαστικά και επίθετα (απλά ή σύνθετα) στη νέα ελληνική.

3. α) Να επισημάνετε τις λέξεις του κειμένου που είναι ομόρριζες με την πρόθεση *ἀμφί*. β) Να δώσετε σύνθετα ρήματα, επίθετα και ουσιαστικά, στη νέα ελληνική, με πρώτο συνθετικό την πρόθεση *ἀμφί*. Ποια σημασία προσδίδει στο δεύτερο συνθετικό η παρουσία της πρόθεσης;
4. *δεΐ*: α) Να γράψετε ένα παράγωγο επίθετο και ένα παράγωγο ουσιαστικό αυτού του ρήματος. β) Να δοθεί η σημασία του άλλου *δεΐ* (συνηρημένου) και να γραφούν στη νέα ελληνική ένα παράγωγο ρήμα, ένα ουσιαστικό και ένα επίθετο.
5. Να βρείτε στο κείμενο λέξεις ετυμολογικά συγγενείς με τις παρακάτω: *βεληνεκές*, *επανόρθωση*, *πραγματογνώμων*, *φόβητρο*, *ηδονή*, *ελεεινός*.

Ενότητα 10^η (B 6 14-16)

Ορισμός της αρετής

Μετάφραση

Κι ακόμη, το σφάλμα γίνεται με πολλούς τρόπους (γιατί το κακό είναι γνώρισμα του απείρου, όπως δίδασκαν οι Πυθαγόρειοι, ενώ το καλό είναι γνώρισμα του πεπερασμένου), το σωστό όμως γίνεται με έναν μόνο τρόπο (γι' αυτό και το πρώτο είναι εύκολο, ενώ το άλλο είναι δύσκολο· πράγματι, είναι εύκολο να αποτύχεις τον σκοπό σου, ενώ είναι δύσκολο να τον επιτύχεις) · γι' αυτό λοιπόν (χαρακτηριστικά) της κακίας είναι η υπερβολή και η έλλειψη, ενώ της αρετής η μεσότητα·

«καλοί (γινόμαστε) με έναν μόνο τρόπο, κακοί με πολλούς τρόπους»

Η αρετή λοιπόν είναι μια *έξη* που επιλέγεται ελεύθερα από το άτομο και που βρίσκεται στη μεσότητα «σε σχέση μ' εμάς», η οποία καθορίζεται από τη λογική και συγκεκριμένα, κατά τη γνώμη μου, με τη λογική που καθορίζει ο φρόνιμος άνθρωπος. Μεσότητα ανάμεσα σε δυο κακίες που η μια βρίσκεται από τη μεριά της υπερβολής και η άλλη από την πλευρά της έλλειψης· κι ακόμη (με το νόημα ότι) άλλες κακίες παρουσιάζονται ελλιπείς και άλλες υπερβολικές σε σχέση μ' αυτό που πρέπει, και στα πάθη και στις πράξεις, ενώ η αρετή και βρίσκεται και επιλέγει το μέσο.

Σχόλια

Δομή

- Συσχετισμός της υπερβολής και της έλλειψης με το λάθος και την κακία.
- Συσχετισμός του μέσου με το ορθό και την αρετή.
- Ορισμός της αρετής.

❖ **«ἔτι»**: ο επίρρημα «ἔτι» συνδέει αυτή την ενότητα με την προηγούμενη. Με τη χρήση του υποδηλώνεται ότι ο Αριστοτέλης, στην προσπάθειά του να διερευνήσει περαιτέρω τη φύση της αρετής και να καταλήξει στον πλήρη ορισμό της, θα δώσει μερικά ακόμα στοιχεία σχετικά με την υπερβολή και την έλλειψη και το μέσον. Ήδη στην προηγούμενη ενότητα χρησιμοποιώντας το ρήμα «*ἀμαρτάνεται*» συνέδεσε την υπερβολή και την έλλειψη με το λάθος, ενώ χρησιμοποιώντας το ρήμα «*κατορθοῦται*» συνέδεσε το μέσον με το σωστό. Εδώ οδηγείται και πάλι στο συμπέρασμα ότι η αρετή είναι «μεσότητα» μέσα από μια σειρά αντιθετικών ζευγών: «*ἀμαρτάνειν*»≠«*κατορθοῦν*», «*πολλαχῶς*»≠«*μοναχῶς*», «*κακόν*»≠«*ἀγαθόν*»,

«ἀπείρου» ≠ «πεπερασμένου», «ῥάδιον» ≠ «χαλεπόν», «ἀποτυχεῖν» ≠ «ἐπιτυχεῖν», «κακία» ≠ «ἀρετή», «ὑπερβολή-ἔλλειψις» ≠ «μεσότης», «ἔσθλοι» ≠ «κακοί», «ἀπλῶς» ≠ «παντοδαπῶς».

Οι έννοιες που βρίσκονται στο πρώτο σκέλος των αντιθέσεων αναφέρονται στο «ἀμαρτάνειν». Αντίθετα, οι έννοιες που βρίσκονται στο δεύτερο σκέλος των αντιθέσεων αναφέρονται στο «κατορθοῦν».

- ❖ **«τό ἀμαρτάνειν πολλαχῶς ἔστιν, τό κατορθοῦν μοναχῶς»:** Το σημείο που πρέπει να πετύχει κανείς για να βρει το στόχο και άρα την επιτυχία είναι μόνο ένα, ενώ όλα τα υπόλοιπα που είναι άπειρα οδηγούν στην αποτυχία.
- ❖ **«ὡς οἱ Πυθαγόρειοι εἴκαζον»:** Ο Αριστοτέλης στο έργο του *Μετά τα φυσικά* αναζητεί τις αρχές της φιλοσοφίας και ανατρέπει στους Έλληνες φυσικούς φιλοσόφους του 6^{ου} αιώνα π.Χ. Θαλή, Αναξίμανδρο και Αναξίμανη οι οποίοι προσπάθησαν να εξηγήσουν τη γένεση και τη σύσταση του κόσμου. Στα πλαίσια αυτής της έρευνας αποδέχεται και τις διδασκαλίες των Πυθαγορείων σύμφωνα με τις οποίες οι αρχές των όντων βρίσκονται στις αντίθετες δυνάμεις. Δέκα τέτοια ζεύγη αντιθέτων ήταν τα ακόλουθα:

Πέρασ	Ἄπειρον
Περιπτόν	Ἄρτιον
Ἐν	Πλήθος
Δεξιόν	Ἀριστερόν
Ἄρρεν	Θήλυ
Ἡρεμοῦν	Κινούμενον
Εὐθύ	Καμπύλον
Φῶς	Σκότος
Ἀγαθόν	Κακόν
Τετράγωνον	Ἐτερόμηκες

Στον κόσμο, δηλαδή, υπάρχει αρμονία όχι μόνο ανάμεσα στα όμοια, αλλά και ανάμεσα στα αντίθετα. Οι αντιθετικές αυτές δυνάμεις δεν αλληλοαναιρούνται, αλλά αλληλοσυμπληρώνονται, αλληλοκαθορίζονται. Χαρακτηριστικό επίσης είναι το γεγονός ότι στη διδασκαλία αυτή το αγαθό είναι σύστοιχο με το πεπερασμένο και το κακό με το άπειρο, όπως αναφέρονται και από τον Αριστοτέλη.

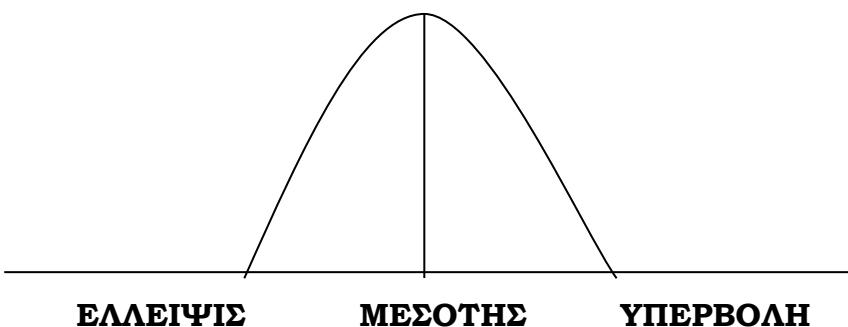
- ❖ **«Ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετή»:** Δίνεται πάλι ο ορισμός της αρετής, διατυπωμένος αυτή τη φορά με κάθε πληρότητα.
- ❖ **«ἔξις προαιρετική»:** Με το χαρακτηρισμό αυτόν ο Αριστοτέλης εννοεί ότι η αρετή είναι μια κατακτημένη ιδιότητα (ἔξις), που προκύπτει από συνήθεια ή επαναλαμβανόμενη άσκηση και που την έχει επιλέξει ελεύθερα (προαιρετική). Η προαίρεση (η ελευθερία βούλησης) στην αριστοτελική φιλοσοφία είναι η ικανότητα λήψης αποφάσεων και είναι μια αποκλειστικά ανθρώπινη ιδιότητα. Την ευθύνη, λοιπόν, για την κατάκτηση της ηθικής αρετής την έχει ο ίδιος ο άνθρωπος. Αν ο δρόμος προς την αρετή δεν ήταν αποτέλεσμα ελευθερίας

βούλησης, αλλά καταναγκασμού, τότε η αρετή δεν θα είχε καμία αξία. Επιπλέον, μπορεί να σημειωθεί ότι έξις είναι το «γένος», δηλαδή η γενικότερη έννοια στην οποία υπάγεται η αρετή, ενώ προαιρετική είναι η «ειδοποιός διαφορά» της, δηλαδή το γνώρισμα που τη διαφοροποιεί από άλλες παρόμοιες έννοιες. Βλ. και σχόλια του βιβλίου σελ. 176

- ❖ **«τῆ πρὸς ἡμᾶς»:** Η αρετή είναι μεσότητα που προσδιορίζεται με βάση τα υποκειμενικά κριτήρια. Αυτό προκύπτει ως εξής: αφού η αρετή είναι μεσότητα και αφού αυτή σχετίζεται με τον ίδιο τον άνθρωπο και τις επιλογές του, οι οποίες ρυθμίζονται από εξωγενείς και μεταβλητούς παράγοντες, αποδεικνύεται ότι η αρετή αποτελεί μεσότητα που προσδιορίζεται με υποκειμενικά κριτήρια και επιλέγεται με τη λογική.
- ❖ **«ὠρισμένη...ὀρίσειεν»:** Τα στοιχεία για τα οποία μίλησε ο Αριστοτέλης ως αυτό το σημείο στην προσπάθειά του να ορίσει την αρετή δίνουν την εντύπωση ότι αυτή είναι κάτι τελείως υποκειμενικό. Πράγματι, μέχρι τώρα τη χαρακτήρισε έξις προαιρετική και έν μεσότητι τῆ πρὸς ἡμᾶς οὐσα. Έτσι, θα μπορούσε να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι το κάθε άτομο ορίζοντας με έναν δικό του τρόπο το μέσον, ορίζει τελείως υποκειμενικά και την αρετή. Για να μη δημιουργηθεί λοιπόν αυτή η εντύπωση επιστρατεύεται τώρα ένα ακόμη στοιχείο που δίνει στην αρετή την απαραίτητη αντικειμενικότητα. Το νέο αυτό στοιχείο είναι η ανθρώπινη λογική, ο ορθός λόγος (ὠρισμένη λόγῳ). Προχωρά μάλιστα με ακόμη αυστηρότερο τρόπο στον καθορισμό του αντικειμενικού αυτού κριτηρίου: δεν μετράει γι' αυτόν τόσο η κοινή ανθρώπινη λογική όσο η λογική του φρόνιμου ανθρώπου. Η μεσότητα (=αρετή) καθορίζεται από την ανθρώπινη λογική και μάλιστα από τη λογική του «φρόνιμου» ανθρώπου. Αυτός είναι ο άνθρωπος που έχει εμπειρία από τη ζωή και είναι υπεύθυνα σκεπτόμενος, κατέχει πρακτική σοφία, μπορεί να κρίνει ορθά και να κάνει σωστές εκτιμήσεις. Είναι ο ηθικά σπουδαίος. Έτσι ο Αριστοτέλης αντί να δώσει ένα θεωρητικό ορισμό της λογικής αναφέρεται στον φορέα της που είναι ο «φρόνιμος» άνθρωπος. Βλ. και σχόλια του βιβλίου σελ. 176
- ❖ **«Μεσότης δέ... αἰρεῖσθαι»:** Η αρετή, όπως έχει αναφερθεί, είναι μεσότητα ως προς τη λογική της κατάταξη, αφού απέχει εξίσου από τα δύο άκρα, την υπερβολή και την έλλειψη. Ωστόσο, ως προς την αξία της θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ακρότητα, αφού κατέχει την ανώτερη δυνατή, την κορυφαία θέση, δηλαδή την τελειότητα.

ΑΡΙΣΤΟΝ-ΤΕΛΕΙΟΝ

ΑΚΡΟΤΗΣ

Ασκήσεις Ερμηνευτικές

Λιούσα Ελένη Φιλολόγος

1. Να γράψετε σε δυο στήλες τα αντιθετικά ζεύγη των εννοιών που χαρακτηρίζουν το αγαθό/την ορθή πράξη και το κακό/την εσφαλμένη πράξη και να τα εξηγήσετε με δικά σας λόγια, χρησιμοποιώντας και παραδείγματα για κάθε έννοια.
2. Να γράψετε τη συλλογιστική πορεία μέσα από την οποία ο Αριστοτέλης καταλήγει ότι η αρετή είναι *μεσότης*.
3. Ποιο είναι το νόημα του στίχου που παρεμβάλλει ο Αριστοτέλης και ποια σημασία έχει για την επιχειρηματολογία του;
4. Ποια σημασία έχει η *προαίρεσις* και ειδικά το γεγονός ότι η αρετή χαρακτηρίζεται ως *ἕξις προαιρετική*;
5. Ποιο είναι το προσεχές γένος της αρετής και ποια η ειδοποιός της διαφορά όπως περιλαμβάνονται στον ορισμό της;
6. Να εξηγήσετε τι σημαίνει υποκειμενικός και αντικειμενικός χαρακτήρας της αρετής.
7. *καί εύρίσκειν καί αἰρεῖσθαι*: Εξηγήστε με δικά σας λόγια τη φράση, αφού τη συνδέσετε με ανάλογες διατυπώσεις στην ενότητα 7.
8. *φρόνιμος, τοῦ δέοντος*: Το περιεχόμενο των εννοιών αυτών δεν είναι πάντοτε, οριστικά και εφάπαξ καθορισμένο. Να εξηγήσετε, συμφωνά και με όσα συζητήσατε στην προηγούμενη ενότητα, ποιος ορίζει το περιεχόμενό τους και ποια είναι τα όρια του υποκειμενικού και του αντικειμενικού σ' αυτές τις έννοιες;
9. Τι εννοούμε όταν λέμε «υπερβολή» και «ἄλλειψη» στα πάθη και τις πράξεις και τι «μεσότητα»; Να αναφέρετε παραδείγματα.
10. Στην 6η ενότητα ο Αριστοτέλης αφού είχε προσδιορίσει το προσεχές γένος της αρετής προχώρησε στην ειδοποιό διαφορά της. Ποιες έννοιες διευκρίνισε από την 7η έως και την 9η ενότητα και ποια γνωρίσματα πρόσθεσε στην έννοια της αρετής; Να τα αποδώσετε με σύντομες προτάσεις και να τα συνδέσετε με τον ορισμό της αρετής στη 10η ενότητα.

Λεξιλογικές

1. Να συμπληρώσετε τα αντώνυμα των παρακάτω λέξεων στην αρχαία ελληνική: *χαλεπόν, ἀποτυχεῖν, κακία, ὑπερβολή, πολλαχῶς, ἄπειρον*
2. *ράθυμος, ραδιουργία, ευπαθής, μεσόγειος, προορισμός, λιπόψυχος, αφορίζω, σχέση, εφεύρεση, ἔμπρακτος*: Με ποιες λέξεις του κειμένου έχουν ετυμολογική συγγένεια;
3. *ἐπιτυχεῖν*: Να βρείτε σε ποια έννοια-λέξη συγγενική ετυμολογικά με το αρχαίο ρήμα *τυγχάνω* αντιστοιχεί ο καθένας από τους παρακάτω ορισμούς:
 - α. Κατάσταση βαθιάς και διαρκούς ικανοποίησης, που δημιουργείται από την εκπλήρωση των ψυχικών και υλικών αναγκών και επιθυμιών.
 - β. Η κατάληξη μιας ανθρώπινης ενέργειας στο επιθυμητό, στο επιδιωκόμενο αποτέλεσμα.
 - γ. Κατάσταση που δημιουργείται από μεγάλο ψυχικό πόνο, από μεγάλη σωματική στέρση και γενικά από την αδυναμία να εκπληρωθεί κάποια επιθυμία.
 - δ. Κάτι που δεν το έχουμε επιδιώξει, προγραμματίσει, επιλέξει ή προβλέψει.
 - ε. Η κακή, η μη ευνοϊκή τύχη κάποιου, η κακοτυχία.
 - στ. Εκείνος που τα γεγονότα της ζωής του εξελίσσονται ευνοϊκά γι' αυτόν.
4. Να δώσετε δύο ομόρριζα (απλά ή σύνθετα) στα νέα ελληνικά για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις: *ῥάδιον, σκοποῦ, ἐπιτυχεῖν, ἀρετῆς, προαιρετική, πάθει*.